

Dramski repertoar Kraljevskoga zemaljskoga hrvatskog kazališta tijekom Prvoga svjetskog rata

MISLAV GABELICA

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, Republika Hrvatska

Izbijanjem Prvoga svjetskog rata započeo je novi period u hrvatskoj kazališnoj povijesti, koji je trajao do kraja rata. Uz pojave koje su u tom razdoblju podjednako utjecale na sve segmente hrvatskoga društva, kao što su bili opći osjećaj neizvjesnosti uzrokovan ratnim događanjima, mobilizacija, pogibije bliskih osoba, uhićenja politički nepoćudnih osoba te pogoršanje životnih uvjeta, na prilike u hrvatskom kazalištu posebno je djelovao i pritisak civilnih i vojnih vlasti na kazališnu uređivačku politiku. Autor je analizom kazališnoga repertoara u tom razdoblju pokušao dobiti odgovor na pitanje koliki je bio utjecaj vojnih vlasti u hrvatskom javnom životu te dobiti uvid u ideološki karakter civilnih vlasti u Hrvatskoj tijekom Prvoga svjetskog rata.

Ključne riječi: hrvatsko kazalište, Prvi svjetski rat, politika, cenzura.

Odnos države i kazališta

Temeljni dokument koji je uređivao odnos državne vlasti prema kazalištima u banskoj Hrvatskoj u dugom razdoblju od sredine XIX. stoljeća do stupanja hrvatskih zemalja u državnu zajednicu sa Srbijom bila je Naredba austrijskoga ministra unutrašnjih poslova od 25. studenoga 1850. kojom je proglašen jedinstveni Kazališni red za čitavu Habsburšku Monarhiju. Naredba je bila popraćena Naputkom namijenjenim carskim namjesnicima svih habsburških krunovina o načinu njezine provedbe.¹ Tim su dokumentima utvrđeni oblici

^{*} Današnje Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu kroz povijest je nosilo različita službena imena: Narodno hrvatsko zemaljsko kazalište, Narodno zemaljsko kazalište, Hrvatsko zemaljsko kazalište, Hrvatsko zemaljsko kazalište u Zagrebu, Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište u Zagrebu, Hrvatsko narodno kazalište, Narodno kazalište Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu, Narodno kazalište u Zagrebu, Narodno kazalište, Hrvatsko državno kazalište u Zagrebu. Od 1912. do 1918. službeno se nazivalo Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište. Dalje u tekstu nazivat ću ga Kazalištem u Zagrebu.

¹ Slavko Batušić, *Hrvatska pozornica: studije i uspomene* (Zagreb: Mladost, 1978), 171.

državnoga nadzora nad kazalištima u Monarhiji u obliku preventivne cenzure, odnosno cenzure u užem smislu, koju karakterizira intervencija državne vlasti u kazališni repertoar i tekst kazališnoga djela prije njegove premijere, te suspenzivne cenzure, koju karakterizira zabrana izvođenja kazališnoga djela nakon premijere.²

Prema spomenutoj Naredbi, carski namjesnik svake austrijske krunovine, što je u vrijeme Bachova apsolutizma bila i banska Hrvatska, trebao je svakom kazališnom djelu prije njegova prvoga izvođenja na prostoru svoje krunovine podijeliti "predstavni dopust". Prema Naputku, carski su namjesnici iz kazališnoga komada prije dodjele "predstavnoga dopusta" trebali ukloniti sve što se ne bi slagalo s "čuvstvi lojalnosti prema glavi deržavnoj, prema previšnjoj cesarskoj kući i prema postojećemu ustavu ili što bi kadro bilo povriediti domoljublje građanah"; sve što bi moglo povriediti "javni mir i poredak", uključujući i ono što bi moglo izazvati nacionalnu, vjersku i klasnu nesnošljivost; te sve što bi moglo vrijeđati "javnu pristojnost, stid, čudorednost ili vierozakon". Nedopustivo je bilo i da predstava tematizira još žive osobe ili općepoznate odnose iz nečijega privatnog života. Redarstvena je oblast bila dužna bdjeti nad tim da se određena predstava izvodi samo u okviru dobivene dozvole. Isto tako, redarstvena je oblast u svakom trenutku imala pravo zabraniti daljnje izvođenje neke predstave ako bi ocijenila da to, unatoč dobivenoj dozvoli, prijeti narušavanju javnoga mira.³

Nadzor državne vlasti nad dramskim repertoarom Kazališta u Zagrebu proizlazio je i iz sistema financiranja i upravljanja tim kazalištem. Do siječnja 1871. Kazalištem u Zagrebu upravljao je kazališni odbor, koji je imenovala hrvatska Zemaljska vlada,⁴ a bio je definiran kao organ preko kojega hrvatska Zemaljska vlada utječe na rad Kazališta u Zagrebu.⁵ Od 1871. vlada je umjesto kazališnoga odbora imenovala kazališnoga intendanta.⁶ Kazališni odbor, a poslije intendant, krajem svake sezone sastavljali su kazališni repertoar za iduću sezonu te su ga zajedno s kazališnim proračunom za iduću sezonu slali na odobrenje vladi,⁷ koja je primjerice propisivala koliko unutar jedne sezone treba

² O oblicima kazališne cenzure vidi: Stanislav Marjanović, "Kazališna cenzura, zabrane i progoni. O cenzuri i mehanizmu cenzorstva", u: *Krležini dani u Osijeku 2002.* (Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, 2003), 103.

³ *Zemaljsko-zakonski i vladni list za krunovinu Hrvatsku i Slavoniu, tečaj prvi, od 26. lipnja do 31. prosinca 1850.* (Zagreb, 1851), 319-324.

⁴ Josip Horvat, "Kako je nastao zakonski članak LXXVII.: 1861. o kazalištu jugoslavenskom Trojedne kraljevine", u: *Hrvatsko narodno kazalište – zbornik o stogodišnjici 1860.-1960.*, ur. Duško Roksandić, Slavko Batušić (Zagreb: Naprijed, 1960), 102-113; *Dnevnik sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, godine 1868.-1871.* (Zagreb, 1871), 907-908, 913, 1237-1239.

⁵ *Izvjestaj bana Levina Raucha o stanju i radu Narodnog kazališta u Zagrebu od godine 1870.* (Zagreb, 1870), 1.

⁶ Hrvatska (dalje: HR) – Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA) – fond 78 – Predsjedništvo zemaljske vlade (dalje: PrZV), kut. 57, dok. 11797/2376-1869/1872.

⁷ *Izvjestaj bana Levina Raucha*, 3; HR-HDA-78-PrZV, kut. 599, dok. 2481/1900 (točka 19.).

biti odigrano domaćih a koliko stranih, koliko klasičnih a koliko modernih, koliko šaljivih a koliko ozbiljnih predstava.⁸

Kazališni odbor,⁹ poslije intendant¹⁰ Kazališta u Zagrebu od godišnjega su repertoara sastavljali mjesečni repertoar. Za kazališni odbor nema podataka, no kazališni je intendant do 1900. hrvatskoj Zemaljskoj vladi za svaki mjesec unaprijed ponovo morao predlagati kazališni repertoar na odobrenje.¹¹ Prema kazališnom statutu iz svibnja 1900., kazališni intendant više nije trebao hrvatskoj Zemaljskoj vladi unaprijed podnositi mjesečni repertoar na odobrenje, nego je krajem svakoga mjeseca i krajem svake sezone vladi trebao podnositi izvješća o minulom umjetničkom radu i financijskom stanju u kazalištu.¹² Hrvatska je kulturna javnost i te ovlasti hrvatske Zemaljske vlade držala prevelikima te smatrala da bi vladi trebalo pripadati samo pravo preventivne cenzure i financijski nadzor, a ne i pravo kontrole umjetničkoga poslovanja Hrvatskoga zemaljskog kazališta.¹³

Hrvatska je Zemaljska vlada dakle, uz ovlasti preventivne i suspenzivne cenzure, imala ovlasti odobrenja umjetničkoga programa i proračuna za njegovo izvođenje za iduću sezonu te nadzor nad provedbom toga programa i financijskim poslovanjem Kazališta u Zagrebu, koji je obavljala na kraju svakoga mjeseca i svake kazališne sezone. Vrhovni nadzor nad preventivnom cenzurom kazališnih komada i umjetničkim poslovanjem Kazališta u Zagrebu imalo je Predsjedništvo Zemaljske vlade.¹⁴ Taj je vladin ured, koji se sastojao od bana i trojice savjetnika, te poslove do 1909. obavljao preko Odjela za unutarnje poslove hrvatske Zemaljske vlade, koji je imao i ovlast kontrole financijskoga poslovanja Kazališta u Zagrebu.¹⁵ Banskom naredbom iz lipnja 1909. sve dotadašnje ovlasti Odjela za unutarnje poslove hrvatske Zemaljske vlade u pitanju Kazališta u Zagrebu prešle su na Odjel za bogoštovlje i nastavu hrvatske Zemaljske vlade,¹⁶ unutar kojega su stvoreni odsjeci za nadzor nad poslovanjem Drame i Opere Kazališta.¹⁷

⁸ *Izvjestaj bana Levina Raucha*, 10-13.

⁹ Nikola Batušić, "Naputak za artistskičko-književnog upravitelja zemaljskoga narodnog kazališta", *Novi Prolog* (1986), br. 2: 73.

¹⁰ HR-HDA-78-PrZV, kut. 599, dok. 2481/1900 (točka 22.).

¹¹ HR-HDA-78-PrZV, kut. 464, dok. 42/1895, 3991/1895 (točka 3.), sv. 6-6b, dok. 5006/1895.

¹² HR-HDA-78-PrZV, kut. 599, dok. 2481/1900 (točka 18.).

¹³ HR-HDA-78-PrZV, kut. 668, dok. 3323/1905.

¹⁴ HR-HDA-78-PrZV, kut. 464, dok. 42/1895.

¹⁵ HR-HDA-78-PrZV, kut. 697, dok. 3147/1904. Kazališna uprava do 1909. podastire kazališne komade na preventivnu cenzuru i Predsjedništvu zemaljske vlade i Odjelu za unutarnje poslove Zemaljske vlade. HR-HDA-78-PrZV, kut. 730, sv. 6-6b, dok. 292/1906.

¹⁶ HR-HDA-78-PrZV, kut. 778, dok. 2386/1909.

¹⁷ "Domaće vijesti", *Pokret*, (Zagreb), god. VI, br. 129, 8. VI. 1909. Od tada kazališna uprava djela na cenzuru podastire Predsjedništvu zemaljske vlade te Odjelu za bogoštovlje i nastavu hrvatske Zemaljske vlade. HR-HDA-78-PrZV, kut. 778, dok. 340/1909. O kazališnoj cenzuri u tom razdoblju vidi: Josip Grbelja, "Cenzura kazališnih djela u Hrvatskoj 1900.-1910. godine. Drame oko domaćih drama i opereta", *Forum* 75 (2004), br. 7-9: 1005-1026.

Kazališna uprava

Osim o hrvatskoj vladi, dramski repertoar Kazališta u Zagrebu ovisio je o kazališnom intendantu i ravnatelju Drame. Prema kazališnom statutu iz 1900., intendant je sastavljao godišnji i mjesečni dramski repertoar na temelju prijedloga ravnatelja Drame.¹⁸ Prema istom statutu, intendant je trebao imati kvalifikaciju koja je bila "propisana za zemaljske javne zvaničnike perovodne struke".¹⁹ Trebao je, dakle, biti kvalificirani birokrat, a Vladimir Treščec Branjski, intendant Kazališta u Zagrebu od lipnja 1909. do siječnja 1918., odgovarao je tom kriteriju. Po struci je bio pravnik, od 1895. službovao je u bosansko-hercegovačkoj, a od 1907. u hrvatskoj vladi,²⁰ gdje je bio tajnik.²¹ Budući da se Treščec pored toga bavio i književnim radom te je bio upoznat s kazališnim prilikama, hrvatska je kulturna javnost pozdravila njegov izbor za intendanta, smatrajući da će obnoviti kazalište u duhu Svetozara Miletića.²² Međutim, ubrzo je prevladalo mišljenje da Treščec upravlja kazalištem kao "klasičan birokrat".²³

Treščec je postavljen za intendanta Kazališta u Zagrebu u vrijeme bana Pavla baruna Raucha (1908. – 1910.). Zadržao je intendantski položaj i pod vladavinom unionističkih banova Nikole Tomašića (1910. – 1912.), Slavka Cuvaja (1912. – 1913.) i Ivana Skerlecza (1913. – 1917.), a s toga je položaja maknut tek za vladavine bana Antuna Mihalovića (1917. – 1919.), koji je pripadao Hrvatsko-srpskoj koaliciji. Iako je uživao potporu unionističkih banova, intendant Treščec nije to mogao reći za unionističke *Narodne novine*, čije je uredništvo dopuštalo napade svojega kazališnog kritičara Julija Benešića na kazališnu upravu. Zbog tih je napada Treščec početkom 1911. morao javno intervenirati te zatražiti da ga se prestane napadati "s tako uglednog mjesta".²⁴ Napadi *Narodnih novina* na Treščecovu upravu nisu jenjavali sve do sredine 1916., kada je Benešić dobio otkaz u *Narodnim novinama*.²⁵

¹⁸ HR-HDA-78-PrZV, kut. 599, dok. 2481/1900 (točke 16. i 22.).

¹⁹ HR-HDA-78-PrZV, kut. 599, dok. 2481/1900 (točka 13.).

²⁰ Miloš Okuka, "Vladimir Borotha (1870.-1932.)", *Hrvatska misao* (Sarajevo) (2004), br. 30/22: 129-135.

²¹ HR-HDA-78-PrZV, kut. 778, sv. 6-6b/1910, dok. 216/1910.

²² Milka Car, *Održi i sjene. Njemački dramski repertoar u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu do 1939. godine* (Zagreb: Leykam international, 2011), 154-155; Milan Ogrizović, *Pedest godina hrvatskog kazališta (1860.-1910.)* (Zagreb, 1910), 77-78.

²³ Nikola Batušić, "Treščecov drakonski pravilnik", *Novi Prolog* (1987), br. 4-5: 46. Matoševo mišljenje o Treščecu kao birokratu dijelio je dramaturg u Hrvatskom zemaljskom kazalištu s početka Treščecove intendanture, hrvatski književnik Ivo Vojnović. Ivo Vojnović, *Pisma Iva Vojnovića*, prir. Tihomil Maštrović, knj. 3 (Zagreb; Dubrovnik: Nacionalna i sveučilišna knjižnica; Matica hrvatska, 2009), 10.

²⁴ Vladimir Treščec, "Utopljeno zvono i kritika", *Narodne novine*, (Zagreb), god. 77, br. 41, 20. II. 1911.; Julije Benešić, "Prosvjeta", *Narodne novine*, (Zagreb), god. 77, br. 42, 21. II. 1911.

²⁵ Lada Čale-Feldman, "Benešićevi nazori o kazališnoj kritici", u: *Julije Benešić – Tito Strozzi. Zbornik radova znanstvenih kolokvija Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu 1992. i 1993.* (Zagreb: Hrvatsko narodno kazalište, 1994), 99.

Ako i nije uživao potporu *Narodnih novina*, intendant Treščec imao je veliku potporu *Obzora*. Bliskost Treščeca s *Obzorom* vidljiva je iz niza primjera. Tako je u drugoj polovini 1910. izbila afera pri dodjeli tzv. Demetrove nagrade, koju je hrvatska vlada dodjeljivala najboljem dramskom djelu "domaćega autora" koje je u protekloj sezoni prvi put izvedeno na pozornici Kazališta u Zagrebu. Vlada je nagradu dodjeljivala na temelju odluke peteročlane komisije koju su činili intendant Kazališta u Zagrebu te po dvojica predstavnika Društva hrvatskih književnika i Matice hrvatske. Te su godine za nagradu konkurirale drame *Duše* hrvatskoga Srbina Petra Petrovića Pecije te *Stana* autora Milana Begovića. Tijekom rasprave o nagradi dvojica članova komisije, intendant Treščec i predstavnik Društva hrvatskih književnika Branimir Livadić, osporili su Petroviću Peciji pravo da se, kao Srbin, natječe za Demetrovu nagradu. U tom je sporu drugi predstavnik Društva hrvatskih književnika, Vladimir Gudel, bio suzdržan, a predstavnici Matice hrvatske, Kerubin Šegvić i Branko Drechsler,²⁶ podržali su Pecijinu kandidaturu.²⁷

Od hrvatskih političkih listova Treščec-Livadićevu stajalištu priklonio se samo *Obzor*, koji je Peciji osporio pravo da se kandidira za tu nagradu. Njegov glavni urednik Milivoj Dežman tumačio je da se nagrada, prema pravilima, može dodijeliti samo "hrvatskom piscu", a ne i "srbskom piscu". Budući da se Pecija, mada rođen u Hrvatskoj, izjašnjavao kao Srbin, Dežman je smatrao da ne ispunjava kriterije da se natječe za nagradu.²⁸ Uz *Pokret*, glasilo Hrvatske pučke napredne stranke, članice Hrvatsko-srpske koalicije,²⁹ Pecijinu kandidaturu podržali su i *Hrvatsko pravo* i *Hrvatska sloboda*, glasila dviju frakcija Starčevićeve hrvatske stranke prava, frankovaca i milinovaca. Prema tumačenju tadašnjega milinovca Antuna Gustava Matoša, Pecija je – makar se osjećao Srbinom – umjetničkim djelovanjem pripadao isključivo hrvatskom kulturnom krugu, za razliku od primjerice Milana Begovića ili Ive Vojnovića, Hrvata koji su pripadali i srpskom književnom krugu.³⁰

²⁶ Branko Drechsler (Vodnik) ušao je 1909. u upravni odbor Matice hrvatske. Branko Vodnik, "Moj jubilej. Refleksije o 25-godišnjici naučnog rada", *Jugoslavenska njiva* X (1926), br. 4: 142.

²⁷ Julije Benešić, ur., *Godišnjak Narodnog kazališta u Zagrebu za sezone 1914./1915.-1924./1925.* (Zagreb, 1926), 683-686. O Demetrovoj nagradi vidi i: Antonija Bogner-Šaban, "Demetrova nagrada", *Dani Hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 9 (1982), br. 1: 338-351.

²⁸ Milivoj Dežman, "Demetrova nagrada", *Obzor*, (Zagreb), god. 51, br. 170, 23. VI. 1910.

²⁹ Stjepan Parmačević, "Demetrova nagrada", *Pokret*, (Zagreb), god. 7, br. 138, 20. VI. 1910.

³⁰ Antun Gustav Matoš, "P. Petrović i Demetrova nagrada", *Hrvatska sloboda*, (Zagreb), god. 3, br. 131, 11. VI. 1910. Primjećujući da je od hrvatskih listova jedino *Obzor*, "premda inače slavosrb i tobože srbski prijatelj", uime hrvatstva prosvjedovao protiv toga da Srbin dobije Demetrovu nagradu, Matoš je zaključio da je *Obzor* time htio nagradu osigurati članu svoje "koterije", "slavosrbu" Milanu Begoviću. Antun Gustav Matoš, "Branku Dreksleru", *Hrvatska sloboda*, (Zagreb), god. 3, br. 234, 15. X. 1910. O "Obzoraškoj koteriji" i "obzoraštini" vidi mišljenje pripadnika te koterije i takve politike: Josip Horvat, *Živjeti u Hrvatskoj 1900.-1941. (Zapisci iz nepovrata)* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984), 179-193.

Uoči Prvoga svjetskog rata Treščeca su u proračunskom odboru hrvatskoga Sabora napali zastupnici Hrvatsko-srpske koalicije. U napadu, koji je podržao i zastupnik Stranke prava (frankovaca) Aleksander Horvat, kritizirao se navodno bezobziran odnos intendanta prema glumcima Kazališta u Zagrebu, zbog čega su najbolji glumci napuštali to kazalište i odlazili u inozemstvo. Kritičari Treščecova rada tražili su osnivanje saborskoga odbora koji bi ispitao stanje u Kazalištu.³¹ Osim predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu Stjepana Tropscha, u Treščecovu je obranu stao samo *Obzor*, koji je pisao da napade na intendanta iniciraju oni koji se nadaju doći na njegovo mjesto. *Obzor* je smatrao da za odlazak “ponajboljih sila” iz Kazališta u Zagrebu nije odgovoran intendant nego bolji materijalni uvjeti u inozemnim kazalištima, koji privlače hrvatske glumce. Ocjenjujući Treščecov rad u minuloj sezoni, *Obzor* je zaključio da su repertoar i izvedbe “bili na nivea-u naše kulture i da su dostojno prezentirali našu umjetnost”³²

Krajem rata Treščec je smijenjen. Tomu je u srpnju 1917. prethodilo imenovanje novoga bana Antuna Mihalovića, člana Hrvatsko-srpske koalicije, koji je imenovao vladu iz redova svoje stranke.³³ Ubrzo su se počele širiti glasine i o Treščecovu smjenjivanju. Za Treščecov ostanak zauzeo se samo *Obzor*,³⁴ na čijim je stranicama Treščec i osobno odgovarao na stare kritike o bezobzirnom odnosu prema kazališnom osoblju, koje su bile povod najavljujanoj smjeni.³⁵ U siječnju 1918. predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu Milan Rojc smijenio je Treščeca³⁶ i umjesto njega intendantom imenovao zastupnika Hrvatsko-srpske koalicije, umirovljenoga domobranskog časnika Guidu pl. Hreljanovića, brata jednoga od bivših intendantata Kazališta u Zagrebu, Ive Hreljanovića. Guido Hreljanović bio je, poput Treščeca, pravnik te je radni vijek proveo kao vojni sudac. Za razliku od Treščeca, Hreljanović nije imao nikakva umjetničkoga iskustva te je u nastupnom govoru istaknuo da je za vođenje kazališnih poslova kvalificiran time što je to navodno anonimno obavljao dok mu je brat bio intendant.³⁷

Od 1908. do 1920. ravnatelj Drame Kazališta u Zagrebu bio je Josip Bach. Osim toga, Bach je tijekom rata vodio i većinu intendantskih poslova. Naime, intendant Vladimir Treščec imenovan je početkom rata, 24. kolovoza 1914., vladinim povjerenikom za Bjelovarsko-križevačku županiju,³⁸ a krajem veljače 1915. za velikoga župana Zagrebačke županije,³⁹ što je ostao do rekonstrukcije hrvatske vlade sredinom 1917. godine. Zbog Treščecove je zauzetosti uprava

³¹ “Iz proračunskog odbora”, *Hrvatska*, (Zagreb), br. 782, 16. VI. 1914.

³² “Zagreb, 17. lipnja”, *Obzor*, (Zagreb), god. 55, br. 166, 18. VI. 1914.

³³ “Domaće viesti”, *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1760, 7. VII. 1917.

³⁴ “O hrvatskom kazalištu”, *Obzor*, (Zagreb), god. 58, br. 332, 5. XII. 1917.

³⁵ Vladimir Treščec, “O hrvatskom kazalištu”, *Obzor*, (Zagreb), god. 58, br. 333, 6. XII. 1917.

³⁶ Julije Benešić, “Iza zastora. Osam godina u Varšavi”, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* (1981), knj. 390: 16.

³⁷ “Kazalište i umjetnost”, *Jutarnji list*, (Zagreb), god. 7, br. 2095, 6. I. 1918.

³⁸ HR-HDA-78-PrZV, kut. 871, dok. 5579/1914. Krajem studenoga 1914. imenovan je velikim županom Bjelovarsko-križevačke županije. HR-HDA-78-PrZV, kut. 806, dok. 7934-8622/1914.

³⁹ HR-HDA-78-PrZV, kut. 806, dok. 7934-1891/1915.

Kazališta već 26. kolovoza 1914. privremeno povjerena ravnateljima Drame i Opere Josipu Bachu i Srećku Albiniju, koji su tu dužnost obavljali "uz neposredni nadzor intendanta" Treščeca.⁴⁰ Nakon što je rekonstrukcijom hrvatske vlade u srpnju 1917. Treščec prestao biti velikim županom Zagrebačke županije, vraćene su mu potpune intendantske ovlasti.⁴¹

Prema tvrdnji onodobnoga kazališnog kritičara i službenika u Odjelu za bogoštovlje i nastavu hrvatske vlade Julija Benešića, Treščec je tijekom rata bio samo formalni intendant, "koji je od vremena do vremena nešto komandirao i davao generalne upute", a stvarni je intendant bio Josip Bach. Prema Benešiću, Bachov je utjecaj u Kazalištu tijekom Hreljanovićeve intendanture još i porastao.⁴² Suprotno tomu, iz Krležina pisanja o sudbini njegovih drama koje je tijekom rata nudio Kazalištu u Zagrebu proizlazi da je "presvetli" Treščec tijekom rata bio itekako prisutan u kazališnom životu. Prema Krleži, u to vrijeme neke njegove drame nisu prihvaćene na izravnu intervenciju "presvetlog" Treščeca, a druge je odbacivao Bach, koji je u maniri dobra birokrata znao da se ne bi svidjele ni njegovu pretpostavljenom, "presvetlom" Treščecu.⁴³

Josip Bach iznikao je u pravaškom miljeu. Po ocu je bio u rodu s Vjekoslavom Bachom, "đakom Grabancijašem" poginulim 1871. u Rakovičkoj buni, a po majci s pravaškim pjesnikom Silvijem Strahimirom Kranjčevićem, koji ga je i uveo u kazališni svijet.⁴⁴ Međutim, iz dostupnih izvora o Bachovu životu do početka rata ne može se razabrati je li do toga razdoblja i on sam bio pravaš. Iz jedne se crtice zabilježene u njegovim dnevničkim zapisima može pročitati da je "vazda" poštovao Petra Zrinskoga i Frana Krstu Frankopana jer su se "digli protiv Beča".⁴⁵ Kult Zrinskoga i Frankopana, koji je simbolizirao "zloćudan odnos habsburške dinastije prema Hrvatskoj" i kojim se prosvjedovalo protiv lošeg položaja Hrvata u Austro-Ugarskoj, razvili su doduše pravaši,⁴⁶ no on se preko dijela pravaša koji su početkom XX. stoljeća prihvatili jugoslavensku ideologiju proširio i među jugoslavenski orijentiranom hrvatskom javnosti. Tako su uoči Prvoga svjetskog rata uspomenu na mučeničku smrt dvojice hrvatskih velikaša u banskoj Hrvatskoj obilježavali Hrvatsko-srpska koalicija te pripadnici jugoslavenske nacionalističke mladeži, a u travnju 1913. uspomena na njih prvi je put obilježena i u Beogradu.⁴⁷

⁴⁰ Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta*, 64.

⁴¹ *Isto*, 140.

⁴² Benešić, "Iza zastora", 150.

⁴³ Miroslav Krleža, "Gospodin Bach. Dokument za historiju jugoslavenske drame", *Plamen* 1 (1919), br. 8: 67-73; Miroslav Krleža, "Jedan od hrvatskih govekarjov", *Plamen* 1 (1919), br. 10: 151-158.

⁴⁴ Josip Bach, "Autobiografija", *Forum* 62 (1991), br. 9-10: 508.

⁴⁵ Branko Hećimović, "Josip Bach. Moje uspomene. (Bach i Krleža)", u: *Krležini dani u Osijeku 2003.* (Zagreb; Osijek: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU; Hrvatsko narodno kazalište; Filozofski fakultet, 2004), 222.

⁴⁶ Stjepan Matković, *Izabrani portreti pravaša. Prilozi hrvatskoj političkoj povijesti* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011), 39-40.

⁴⁷ Mislav Gabelica, "Pravaška mladež na hrvatskom sveučilištu uoči Prvoga svjetskog rata", *Društvena istraživanja* 20 (2011), br. 4: 1152-1155.

Navodna Bachova težnja prema političkoj emancipaciji hrvatskih zemalja od Beča bila je u suprotnosti s njegovim profesionalnim nagnućem. Naime, u profesionalnom je smislu Bach iznikao iz njemačkoga kulturnog kruga, koji je uglavnom upoznao posredstvom Beča.⁴⁸ Uoči svjetskoga rata, u vrijeme Trešćecove intendature i Bachova ravnanja Dramom, inozemnim repertoarom Hrvatskoga zemaljskog kazališta dominirala su djela francuskih autora, iza kojih su slijedila djela njemačkih autora.⁴⁹ Za Trešćeca se kaže da je bio frankofil te mu se pripisuje zasluga za izvođenje velikoga broja djela francuskih autora uoči svjetskoga rata na sceni Kazališta u Zagrebu,⁵⁰ a za Bacha da je uoči rata odlučivao o repertoaru njemačkih autora u Kazalištu.⁵¹ Pravaška i jugoslavenski orijentirana hrvatska kazališna kritika prihvaćale su francuski dramski repertoar, no svaka je sa svojega ideološkog stanovišta oštro kritizirala njemački repertoar.⁵²

Više podataka postoji o Bachovim političkim stajalištima tijekom Prvoga svjetskog rata. Sam je Bach neposredno nakon rata u polemici s Miroslavom Krležom ustvrdio da je tijekom rata bio zakleti antantofil i simpatizer jugoslavenskoga političkog programa te da je kao faktični intendant Kazališta u Zagrebu u tom razdoblju sastavljao subverzivni repertoar. Bach je tvrdio da se Kazalište početkom rata našlo pod pritiskom vojnih vlasti, koje su prijetile da će zatvoriti kazalište i unovačiti većinu kazališnoga osoblja, zbog čega je tijekom rata bio prisiljen u kazališni repertoar uvrstiti poneko djelo lojalno dinastiji. No Bach je spomenuo niz predstava prikazanih tijekom rata koje su navodno imale protudržavni i protudinastički karakter.⁵³ Krleža je ismijao Bachove tvrdnje da je tijekom rata bio antantofil i srbofil te ustvrdio da je Bach birokrat bez vlastitoga mišljenja koji ističe političku podobnost novom režimu da bi sakrio činjenicu da je nesposoban za ravnatelja Drame.⁵⁴

⁴⁸ Nikola Batušić, "Josip Bach i moderna", u: *Krležini dani u Osijeku 2001.*, 2. dio (Zagreb; Osijek: Zavod za povijest hrvatske književnosti, drame, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Hrvatsko narodno kazalište; Pedagoški fakultet, 2002), 122-134.

⁴⁹ U pet kazališnih sezona od Trešćecova stupanja na intendantsku dužnost, od sredine 1909. do izbivanja rata sredinom 1914., bilo je izvedeno 65 drama francuskih i 38 drama njemačkih autora. *Pet godina hrvatskog kazališta 1909.-1914.* (Zagreb, 1914), 17.

⁵⁰ Ivo Hergešić, "Francuski pisci na hrvatskoj pozornici u Zagrebu (1840.-1934.)", *Hrvatsko kolo* (1933), knj. 14: 293.

⁵¹ Car, *Odrizi i sjene*, 155.

⁵² *Isto*, 153-159.

⁵³ Josip Bach, "Krležina ofenziva na Krpanovoj kobili", *Jugoslavenska njiva* III (1919), br. 22: 353-354; Josip Bach, "Katonu-Krleži", *Jugoslavenska njiva* III (1919), br. 28: 451-452; Josip Bach, "Nekoliko novih priloga povijesti Hrvatskog kazališta", *Novosti*, (Zagreb), god. 14, br. 126, 26. VI. 1920.; Josip Bach, "Nekoliko novih priloga povijesti Hrvatskog kazališta", *Novosti*, (Zagreb), god. 14, br. 129, 29. VI. 1920.

⁵⁴ Miroslav Krleža, "Antantofil gospodin Bach", *Plamen* 1 (1919), br. 12: 241-244; Miroslav Krleža, "Srbofil i znameniti borac protiv Beča gosp. Bach", *Plamen* 1 (1919), br. 14: 68-70.

Historiografija o dramskom repertoaru Kazališta u Zagrebu tijekom rata

Hrvatska je historiografija politiku koju je Kazalište u Zagrebu vodilo tijekom Prvoga svjetskog rata uglavnom ocrtala na temelju Bachovih tvrdnji. Teatrolog Slavko Batušić pisao je 1969. o pritisku vojnih vlasti na Kazalište u Zagrebu, zbog čega je kazališna uprava, na čijem se čelu nalazio Josip Bach, bila prisiljena izvoditi predstave koje su “vulgarno propagirale vjernost prejasnoj dinastiji”. Batušić je pisao i o stvarno protuaustrijskom raspoloženju tadašnje kazališne uprave, smatrajući da se “ne mogu smatrati slučajnim pojavama” izvedbe “proturatnih” predstava i predstava “neprijateljskih” pisaca koje su se tada našle na dramskom repertoaru Kazališta u Zagrebu. Ipak, Slavko Batušić morao je priznati i da je čudno da se primjerice 1917. “mogla održati proslava 60-godišnjice života Ive Vojnovića s izvedbom njegove jugoslavenski-nacionalno intonirane dramske pjesni *Smrt majke Jugovića*”.⁵⁵

Nastranu to što se 1917., povodom 60. rođendana Ive Vojnovića, izvela njegova drama *Ekvinocij*⁵⁶ te što je dramska pjesma *Smrt majke Jugovića* izvedena sljedeće sezone, u listopadu 1918., uoči kraja rata,⁵⁷ činjenica je da su se Vojnovićeva djela, unatoč tomu što je zbog sumnjivih veza sa Srbijom i kao pristaša “radikalno jugoslavenskih ideja” početkom rata bio pritvoren te je bio u internaciji do lipnja 1916.,⁵⁸ tijekom čitavog rata nesmetano izvodila u Kazalištu u Zagrebu. Tako su prve tri ratne sezone izvođene drama *Gospođa sa suncokretom* te pjesma u prozi *Gundulićev san*.⁵⁹ Sezone 1917./1918. uz *Gundulićev san* prikazivao se *Ekvinocij*, a posljednje ratne sezone prikazana je *Smrt majke Jugovića*.

Povijesti Kazališta u Zagrebu tijekom Prvoga svjetskog rata na sličan je način pristupio teatrolog Nikola Batušić, koji je pisao o pritisku vojnih i civilnih vlasti na kazališnu politiku tijekom rata, zatim o stvarno protuaustrijski orijentiranoj kazališnoj upravi, koja je tijekom rata ponekad otvoreno a ponekad oprezno istupala protiv službene austrougarske politike, te o stvarno protuaustrijski orijentiranoj zagrebačkoj publici, koja je oduševljeno pozdravljala drame autora koji su bili u oporbi službenoj austrougarskoj politici, što je bilo osobito vidljivo pri “snažnoj recepciji Vojnovićevih djela”.⁶⁰

Onodobni nam izvori kazuju da “snažnu recepciju” zagrebačke publike tijekom rata nisu doživljavala samo djela režimu nepoćudnih autora nego i sve-

⁵⁵ Slavko Batušić, “Vlastitim snagama (1860.–1941.)”, u: *Hrvatsko narodno kazalište 1894.–1969.*, enciklopedijsko izdanje, gl. ur. Pavao Cindrić (Zagreb: Naprijed; Hrvatsko narodno kazalište, 1969), 127.

⁵⁶ Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta*, 100.

⁵⁷ *Isto*, 144.

⁵⁸ Mirko Žeželj, *Gospar Ivo* (Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1977), 182-197; Zoran Grijak, “O književnom i javnom djelovanju Iva Vojnovića s posebnim osvrtom na *supetarsku aferu* 1907. godine”, *Pilar. Časopis za društvene i humanističke studije* VI (2011), br. 12: 35.-37.

⁵⁹ Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta*, 1, 33, 66.

⁶⁰ Nikola Batušić, ur., *Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu: 1840.–1860.–1992.*, 2. izd. (Zagreb: Hrvatsko narodno kazalište; Školska knjiga, 1992), 44, 83.

ukupni kazališni repertoar, osim prve ratne sezone 1914./1915., kada su takvu recepciju doživljavala isključivo djela koja su propagirala lojalnost dinastiji i Monarhiji. Naime, prema Josipu Bachu, početkom rata protiv njega se počelo “rovariti” tvrdnjama da je Kazalište prazno zato što se na repertoaru ne nalaze komadi koji se izruguju neprijatelju. Bach je smatrao da je to istina, budući da su takve predstave punile dvorane u Beču, Pešti i Berlinu, no unatoč tomu nije htio takve predstave staviti na repertoar Kazališta u Zagrebu jer navodno nije htio da se u Hrvatskoj izruguje “našoj srpskoj braći”. Ipak, da bi se obranio od pritiska vojnih vlasti, na repertoar je stavio operetu *Za kralja i dom*, koja je premijerno izvedena u listopadu 1914. i bila je, prema Bachovu mišljenju, “prvi komad koji je već nekoliko dana unaprijed bio rasprodan”.⁶¹

U kasnijim ratnim sezonama kazališne su se predstave masovno posjećivale, pa je jedan kazališni kritičar krajem 1916. pisao da je Kazalište “danomice puno i prepuno, davalo se što mu drago”,⁶² a početkom 1918. da “nekritična, ratna publika dnevno puni kazalište davalo se što mu drago i kako mu drago”.⁶³ Drugi je kritičar početkom 1918. pisao da je premda je kvaliteta izvedenih djela “zadnjih godina” očigledno opala, “prihod kazališta baš tih zadnjih godina tolik i takav, kakav nije bio nikada otkako kazalište postoji”.⁶⁴ Pišući o proslavi Vojnovičeve 60-godišnjice, Krleža je zabilježio da se na sceni našlo mnogo cvijeća i vijenaca razdragane publike, no da ih je više bilo na premijeri operete *Za kralja i dom* ili na Zagorkinoj *Gričkoj vještici*.⁶⁵

Za sezonu 1914./1915. u kazališnom je proračunu bilo predviđeno da će Kazalište od ulaznica, pretprodaje, garderobe, kazališnih cedulja i tomu slično zaraditi 320.000 kruna, no zaradilo je samo 235.000 kruna.⁶⁶ Već sljedeće sezone trend se promijenio, pa je Kazalište od ulaznica i sličnih prihoda zaradilo oko 130.000 kruna više nego što je planiralo.⁶⁷ Sezone 1916./1917. taj se trend nastavio i bio još izraženiji te je umjesto planiranih 340.000 kruna od ulaznica i sličnih prihoda Kazalište zaradilo oko 610.000 kruna.⁶⁸ Sezone 1917./1918. ista je stavka umjesto planiranih 560.000 donijela 900.000 kruna.⁶⁹ Američki slavist Andrew Wachtel smatra da je ovisnost Kazališta u Zagrebu o državnom novcu bila glavni razlog zašto ono tijekom rata nije snažnije istupalo u oporbenom duhu.⁷⁰ Međutim, sudeći prema tim podacima, Kazalište u Zagrebu

⁶¹ Bach, “Nekoliko novih priloga”, 29. VI. 1920.

⁶² Zvonimir Vukelić, “Kriza u hrvatskom kazalištu”, *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1540, 28. X. 1916.

⁶³ Zvonimir Vukelić, “Nova era u hrvatskom kazalištu”, *Nos* (1918), br. 7: 217.

⁶⁴ “Novi intendant hrvatskog kazališta”, *Ilustrovani list*, (Zagreb), god. 5, br. 3, 19. I. 1918.

⁶⁵ Miroslav Krleža, *Dnevnik 1914.-1917. Davni dani I.* (Sarajevo: Oslobođenje, 1977), 284.

⁶⁶ Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta*, 28-29.

⁶⁷ *Isto*, 62-63.

⁶⁸ *Isto*, 96-97.

⁶⁹ *Isto*, 138-139.

⁷⁰ Andrew Wachtel, “Culture in the South Slavic lands, 1914.-1918.”, u: *European Culture in the Great War: the arts, entertainment and propaganda, 1914.-1918.*, ur. Aviel Roshwald, Richard Stites (Cambridge; New York; Oakleigh: Cambridge University Press, 1999), 195-196.

nikada nije bilo financijski neovisnije o državnoj vlasti nego tijekom Prvoga svjetskog rata.

U knjizi *Odrizi i sjene*, u kojoj analizira recepciju njemačkoga dramskog repertoara u Kazalištu u Zagrebu od 1860. do 1939. u hrvatskoj javnosti, germanistica Milka Car piše da početkom rata posjet Kazalištu “znatno opada”, a zatim je “dosegao neočekivanu razinu”. Prema onodobnim izvorima koje je autorica prenijela, tom “nevjerojatnom kazališnom entuzijazmu” doprinijele su i izbjeglice iz slavenskih zemalja koje su se tada nalazile u Zagrebu. Autorica zatim kaže i da je izbijanjem rata broj drama “s njemačkog govornog područja” na repertoaru Kazališta bio “u jasnom porastu”, a broj francuskih drama u padu. Tu je pojavu protumačila pritiskom odlučujućih čimbenika u Monarhiji, koji su početkom rata odlučili da kazališta trebaju bojkotirati pisce neprijateljskih država, ali i kao odgovor kazališne uprave na zahtjeve spomenute publike.⁷¹ Potom je autorica zabilježila da je 1917. broj njemačkih djela na repertoaru Kazališta u Zagrebu naglo pao, a 1918. ta su djela potpuno nestala.⁷²

Slično tomu, teatrolog i povjesničar književnosti Ivo Hergešić pisao je da je početkom rata dotadašnji trend izvođenja francuskih i njemačkih drama u Kazalištu u Zagrebu zaustavljen, odnosno da je naglo palo izvođenje francuskih a poraslo izvođenje njemačkih drama. I on je zabilježio da se treće ratne sezone, 1916./1917., situacija u Kazalištu ponovo drastično promijenila, kada je broj premijera francuskih autora gotovo dostigao broj premijera njemačkih autora, a da je posljednje ratne sezone broj francuskih drama već dominirao na hrvatskoj pozornici. Prema Hergešićevu mišljenju, djela francuskih autora na kazališnom repertoaru predstavljala su slobodarski duh u hrvatskom društvu, što dodatno ističe konstatacijom da je 29. listopada 1918., na dan kada je hrvatski Sabor prekinuo sve državnoopravne veze hrvatskih zemalja s ostatkom Monarhije, kazališni orkestar uz hrvatsku izveo i francusku državnu himnu.⁷³

Kada se govori o utjecaju odlučujućih čimbenika Monarhije na kazališni repertoar tijekom rata, u prvom se redu misli na utjecaj vojnih krugova, pod čijim su se pritiskom, smatraju Josip Bach te Slavko i Nikola Batušić, prikazivale predstave koje su tijekom rata služile učvršćenju državnoga zajedništva i dinastičke lojalnosti. Budući da nema drugih izvora, utjecaj vojnih krugova na kazališnu politiku u Hrvatskoj može se promatrati preko odnosa koji je prema kazališnom repertoaru imala frankovačka Stranka prava, saveznica vojnih krugova u banskoj Hrvatskoj tijekom rata. S obzirom na to da je na repertoaru prvih ratnih kazališnih sezona bilo i relativno mnogo drama mađarskih autora, za koje je režimski, unionistički tisak uoči rata pisao da su potpuno zapostavljeni na sceni hrvatskoga kazališta,⁷⁴ moglo bi se reći da su pritisak na

⁷¹ Car, *Odrizi i sjene*, 177-180.

⁷² *Isto*, 261, 270.

⁷³ Hergešić, “Francuski pisci”, 294.

⁷⁴ Benešić, “Iza zastora”, 11-12. U pet kazališnih sezona od stupanja Vladimira Treščeca na intendantski položaj do početka Prvoga svjetskog rata u hrvatskom je kazalištu izvedeno pet dramskih predstava mađarskih autora, dakle jedna po sezoni. *Pet godina hrvatskog kazališta*, 17.

kazališnu upravu tijekom rata činile i ugarske vlasti, koje su time htjele postići učvršćenje lojalnosti hrvatsko-ugarskoj uniji.

Kazališna sezona 1914./1915.

Prema članku bugarskoga dopisnika iz Zagreba objavljenog u siječnju 1915., odlučujući su čimbenici u Monarhiji početkom rata odlučili da kazališta u Monarhiji "imadu bojkotirati pisce neprijateljskih država", no prema istom izvoru, "kasnije se malo po malo odustalo od ovog zaključka i danas se davaju stvari autora bez razlike, kojoj državi pripadaju".⁷⁵ Tijekom prve ratne kazališne sezone, koja se računala od 1. kolovoza 1914. do 31. srpnja 1915., ruski su autori potpuno nestali s repertoara Kazališta u Zagrebu, a u odnosu na protekle sezone smanjen je broj autora iz Francuske u velikoj, a iz Velike Britanije u manjoj mjeri. Te je sezone izvedena 41 drama: 12 njemačkih autora, od čega devet premijera, osam hrvatskih autora (dvije premijere), četiri mađarskih autora (sve premijere), po tri drame francuskih i poljskih autora, po dvije talijanskih i engleskih autora, dvije starogrčke drame te po jedna drama češkoga, norveškoga, američkoga, danskoga i španjolskoga autora.⁷⁶

Prikazivanje predstava francuskih i engleskih autora nije izazvalo nikakve, ni pozitivne ni negativne reakcije hrvatskoga tiska. Frankovačko glasilo *Hrvatska*, koje je tijekom druge polovine 1914. u podlisku objavljivalo roman *Tajnovita gospođa* francuskoga autora Georges Ohneta, krajem 1914. i prvom polovinom 1915. roman *Poslanikova žena* francuskoga autora Ernesta Daudeta, a sredinom 1915. roman *Kenilworth* engleskoga autora Waltera Scotta, korektno je prenosilo najave spomenutih predstava,⁷⁷ kao što je u siječnju 1915. korektno, bez ikakva komentara, prenijelo i najavu Vojnovičeve drame *Gospođa sa suncokretom*.⁷⁸ I hrvatski tisak koji je simpatizirao suprotna politička stajališta nije komentirao činjenicu da su se rečene drame te sezone našle na kazališnom repertoaru.

Činjenica da na repertoaru prve ratne sezone nije bilo ni jedne ruske drame mogla bi upućivati na to da je uputa odlučujućih čimbenika u Monarhiji o bojkotu neprijateljskih autora nastavila vrijediti za autore iz Rusije, koja je u to vrijeme jedina od država Antante bila u izravnom sukobu s Monarhijom. S druge strane, bojkot ruskih autora mogao je biti i autonomna odluka kazališ-

⁷⁵ "Prosvjeta. Europski rat i hrvatsko kazalište", *Hrvatska*, (Zagreb), br. 963, 19. I. 1915.

⁷⁶ Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta*, 1-3. Prvo djelo nekog pisca iz "neprijateljske države" izvedeno tijekom rata bila je komedija *Zauzeće tvrđave* francuskoga dramskog pisca Alexandra Guitryja, odigrana 12. rujna 1914. godine. Te je sezone izvedena i premijera francuske komedije *Dvije patke*, francuska komedija *Zeleni frak*, engleska drama *Mr. Wu* te tragedija *Hamlet* Williama Shakespearea. Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta*, 4-12.

⁷⁷ "Iz hrvatskog kazališta", *Hrvatska*, (Zagreb), br. 857, 11. IX. 1914.; "Iz hrvatskog kazališta", *Hrvatska*, (Zagreb), br. 862, 17. IX. 1914.; "Iz hrvatskog kazališta", *Hrvatska*, (Zagreb), br. 900, 31. X. 1914.

⁷⁸ "Iz hrvatskog kazališta", *Hrvatska*, (Zagreb), br. 950, 2. I. 1915.

ne uprave na koju je utjecala, kako kaže Milka Car, prisutnost velikoga broja izbjeglica iz slavenskih zemalja u Zagrebu. Uz izbjeglice iz Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj je tada bilo mnogo izbjeglica iz Galicije, gdje su se odvijali sukobi s Rusijom.⁷⁹ Da je njihova prisutnost utjecala na kazališnu upravu vidljivo je po tome što su se na dramskom repertoaru Kazališta u Zagrebu prve ratne sezone našla tri djela poljskih autora, od čega dvije premijere, što je bilo relativno mnogo s obzirom na to da je u pet kazališnih sezona od 1909./1910., kada počinje djelovati intendant Treščec, pa do sezone 1913./1914. odigrano samo sedam djela poljskih autora.⁸⁰

Prema Juliju Benešiću, tijekom kazališne sezone 1914./1915. bile su zabranjene dvije predstave. Najprije je “po vladinoj odredbi” otkazana predstava Alfreda Testonija *Kardinal Lambertini*, a zatim je “redarstvo zabranilo” izvedbu predstave *Šuma* autora Petra Petrovića Pecije. *Šuma* je, smatra Benešić, bila zabranjena zbog opasnosti od demonstracija javnosti, zato što je *Hrvatska*, glasilo frankovačke Stranke prava, u osvrtu na dramu Peciju nazvala Srbinom.⁸¹ Riječ je bila o članku frankovačkoga književnika i publicista Zvonimira Vukelića, koji je kritizirao kazališnu upravu zbog najave da će tijekom sezone izvesti novitete iz “hrvatske književnosti” među kojima se, prema Vukeliću, nalazila “*Šuma* od Petra Petrovića, koji je Srbin”, zatim “*Imperatrix* od Ive Vojnovića, koji je veći Srbin od Srbina i nalazi se negdje u zatvoru” te “*Pod starim krovovima* – dramatisacija romana od Gjalskoga, koji je rekao da je hrvatsko Zagorje – prag miloga srbstva”.⁸²

Međutim, to je bilo izdvojeno Vukelićevo mišljenje, a ne službeno frankovačko stajalište, budući da je *Hrvatska* korektno objavljivala službene najave za *Šumu*, u kojima se ta drama predstavljala ne samo kao do tada najbolje Pecijino djelo nego i kao nešto “najljepše, što je dosad izneseno u našoj dramskoj literaturi”.⁸³ Osim toga, *Šuma* nije bila zabranjena nego odgođena. Premijera te drame trebala se održati 26. siječnja 1915., no održana je tjedan kasnije, 3. veljače, te je tijekom veljače prikazana još dva puta.⁸⁴ Prema službenoj obavijesti koju su objavile sve novine, predstava je bila odgođena zbog bolesti glavne glumice Nine Vavre te je bilo najavljeno da će se održati sljedećega tjedna. Samo je *Hrvatski pokret*, glasilo hrvatskoga dijela Hrvatsko-srpske koalicije, bolest Nine Vavre stavio pod navodnike, implicirajući da se ne radi o bolesti.⁸⁵ Da nije bila riječ o nekakvu ozbiljnom pritisku, ako ga je uopće i bilo, svjedoči činjenica da je te godine Pecijina *Šuma* jednoglasnom odlukom komisije dobiti Demetrovu nagradu za najbolje novo hrvatsko djelo.⁸⁶

⁷⁹ “Problem nutarnje kolonizacije”, *Novine*, (Zagreb), 31. III. 1915.

⁸⁰ *Pet godina hrvatskog kazališta*, 17.

⁸¹ Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta*, 30.

⁸² Zvonimir Vukelić, “Naša teatralia”, *Hrvatska*, (Zagreb), br. 962, 18. I. 1915.

⁸³ “Iz hrvatskog kazališta”, *Hrvatska*, (Zagreb), br. 968, 25. I. 1915.

⁸⁴ Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta*, 1, 8, 9.

⁸⁵ “Iz hrvatskog kazališta”, *Hrvatski pokret*, (Zagreb), god. 11, br. 21, 27. I. 1915.

⁸⁶ Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta*; Bogner-Šaban, “Demetrova nagrada”, 342.

Što se tiče druga dva djela spomenuta u Vukelićevu članku – *Imperatrix* Ive Vojnovića i *Pod starim krovovima* Ksavera Šandora Gjalskoga – Julije Benešić u prikazu kazališnoga repertoara za sezonu 1914./1915. ne spominje da su ta djela bila predviđena da se nađu na repertoaru. Vojnović je dramu *Imperatrix* dovršio 26. lipnja 1914., kada je i zadnji dio toga djela poslao direktoru Drame u Kazalištu u Zagrebu Josipu Bachu.⁸⁷ Prema Mirku Žeželju, koji je smatrao da je *Imperatrix* najapstraktnije Vojnovićevo djelo i većim dijelom nema dramatskoga potencijala,⁸⁸ ta je drama tijekom rata bila zabranjena kao pacifističko djelo.⁸⁹ Međutim, prema prepisci Ive Vojnovića s Josipom Bachom, sam Vojnović nije dao da se njegova drama prikaže prije nego što se otisne jer je bio uvjeren da je zagrebačka publika u suprotnom ne bi razumjela,⁹⁰ a cenzura je tijekom rata priječila tiskanje toga djela.⁹¹ Dakle Vojnovićeva je odluka, a ne vojnih vlasti, spriječila izvođenje drame *Imperatrix*, za koju je Krleža smatrao da je Vojnovićev neprikriveni pokušaj da se domogne austrijske kandidature za Nobelovu nagradu.⁹² Krajem rata drama je postala anakronična te zbog nesavladivih teškoća u prikazivanju njezine simbolike nije nikada odigrana.⁹³

Što se tiče drame *Pod starim krovovima*, ona nije nikada odigrana u Kazalištu u Zagrebu, a praizvedbu je imala tek 1971. u Narodnom kazalištu u Varaždinu.⁹⁴

Frankovci nisu imali nikakve veze ni sa zabranom Testonijeva *Kardinala Lambertinija*. Benešić ne iznosi razloge zabrane, no ta je drama bila zabranjena i uoči rata, navodno “zbog odveć pitoresknog crtanja ličnosti” Benedikta XIV., pape iz XVIII. stoljeća.⁹⁵ Prema tvrdnji *Obzorova* urednika i kazališnoga kritičara u *Savremeniku* Vladimira Lunačeka, prikazivanje *Kardinala Lambertinija* početkom rata spriječila je grupa okupljena oko katoličkoga lista *Novine*,⁹⁶ koji su početkom rata osnovali oni katolički intelektualci koji su još uoči rata prihvatili jugoslavenski nacionalno-politički program.⁹⁷ List je u Zagrebu po-

⁸⁷ Žeželj, *Gospar Ivo*, 174-175.

⁸⁸ *Isto*, 176-177.

⁸⁹ *Isto*, 180.

⁹⁰ *Isto*, 187.

⁹¹ “Kazalište”, *Književni jug*, knj. 2, sv. 10-12, 15. XII. 1918., 438.

⁹² Krleža, *Dnevnik*, 201.

⁹³ Žeželj, *Gospar Ivo*, 180. Ova drama zbog istih razloga ni do danas nije uprizorena: Miljenko Foretić, “O uprizorenju Vojnovićeva Prologa nenapisane drame”, *Dani Hvarskega kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 29 (2003), br. 1: 118-119, 127.

⁹⁴ Branko Hećimović, ur., *Repertoar hrvatskih kazališta 1840–1860–1980*, knj. 1 (Zagreb: Globus; Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1990), 604.

⁹⁵ Batušić, *Hrvatska pozornica*, 172.

⁹⁶ Vladimir Lunaček, “Naši klerici i literatura”, *Savremenik*, (Zagreb), god. X, br. 5 i 6, lipanj 1915., 234.

⁹⁷ Zlatko Matijević, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS 1919.–1929.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 1998), 32-35.

krenut uz pomoć zagrebačkoga nadbiskupa Antuna Bauera,⁹⁸ simpatizera Hrvatsko-srpske koalicije.⁹⁹

Tijekom te kazališne sezone spomenuti su se katolički krugovi zauzeli za zabranu još nekoliko predstava, koje su prema njihovu sudu vrijeđale katolički sustav vrijednosti. Veliku buru prosvjeda iz njihovih redova izazvala je Aristofanova *Lysistrata* ili *Ženska urota*, komedija o odluci atenskih žena da svojim muževima uskrate bračna prava dok ne prekinu rat sa Spartom. Rečeni su katolički krugovi u svojem tisku tu komediju kritizirali zbog opscenosti¹⁰⁰ te su i u predstavi banu Skerleczu optužili kazališnu upravu za širenje nemoralnosti koji potkopava autoritet državne vlasti. Isti su katolički krugovi tijekom te sezone oštro napali dramu austrijskoga književnika Karla Schönherra *Žena vrag*¹⁰¹ i komediju *Ašantka* poljskoga književnika Włodzemia Perzyńskiego, zbog odveć idealiziranoga prikaza prostitucije.¹⁰²

Prosvjedi zbog Aristofanove *Lysistrate* nisu dakle dolazili zbog proturatne poruke komedije, kako to kaže Josip Bach,¹⁰³ nego zbog njezine navodne opscenosti. Zbog toga s rezervom treba uzeti i Bachovu tvrdnju da je Kazalište u Zagrebu tijekom prve ratne sezone odlučujućim čimbenicima u Monarhiji prkosilo i Eshilovim djelom *Perzijanci*, tragedijom koja prati skupinu perzijskih velikodostojnika koji u vladarskoj rezidenciji u Suzi dočekuju vijest o porazu perzijske vojske u bitci kod Salamine. Prema Bachovu tumačenju, subverzivnost toga djela očitovala se u najavi za tu predstavu objavljenoj u *Obzoru*, gdje su *Perzijanci* predstavljeni kao djelo koje prikazuje “veliku kulturnu borbu” koju su Grci vodili s Perzijancima.¹⁰⁴

Značenje toj najavi daje članak *Obzorova* urednika Vladimira Lunačeka objavljen u rujnu 1914., u kojem je autor iznio stajalište o uzrocima netom započetog “velikog rata”. Za razliku od, primjerice, onodobnoga frankovačkog stajališta ili stajališta Stjepana Radića, koji su smatrali da je rat uzrokovala imperijalna politika država Antante,¹⁰⁵ Lunaček je pisao da rat općenito ne uzrokuje političke razlike među narodima, nego njihovi različiti nazori na svijet, odnosno kulturne razlike, koje čine da se njihovi ekonomski i politički interesi

⁹⁸ Isto, 39-40.

⁹⁹ Jure Krišto, *Hrvatski katolički pokret (1903.-1945.)* (Zagreb: Glas Koncila; Hrvatski institut za povijest, 2004), 69-71; Mislav Gabelica, “Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša (1895.-1913.)”, *Pilar. Časopis za društvene i humanističke studije* VII (2012), br. 14: 44, 54, 63.

¹⁰⁰ “Hrvatsko kazalište”, *Novine*, (Zagreb), god. 2, br. 32, 9. II. 1915.; “Aristofanova *Lisistrata* (*Ženska urota*), u hrvatskom kazalištu”, *Katolički list*, (Zagreb), god. 66, br. 6, 11. II. 1915., 54-56.

¹⁰¹ Lunaček, “Naši klerici i literatura”, 234.

¹⁰² “Hrvatsko kazalište”, *Novine*, (Zagreb), god. 2, br. 111, 13. V. 1915.

¹⁰³ Bach, “*Katonu-Krleži*”, 451-452.

¹⁰⁴ Bach, “*Krležina ofenziva*”, 353-354; “*Domaće vijesti*”, *Obzor*, (Zagreb), god. 55, br. 118, 28. IV. 1915.

¹⁰⁵ “Europejski rat”, *Hrvatska*, (Zagreb), 3. VIII. 1914.; “Prvi veliki uspjesi”, *Hrvatska*, (Zagreb), 10. VIII. 1914.; “Himbeno Engleska”, *Hrvatska*, (Zagreb), 14. IX. 1914.; Stjepan Radić, “Pravi uzrok današnjemu ratu i glavna zadaća novomu miru”, *Hrvatska*, (Zagreb), 2. IX. 1914.

ne podudaraju. Pisao je da je i “veliki rat” sukob “kulturnih elemenata” koji se bore za prevagu među čovječanstvom da bi se “stanovita kultura nametnula čovječanstvu kao jedina, koja će ga jednom izmiriti, izjednačiti i pobratiti”.¹⁰⁶

Tim je stajalištem, koje je bilo javno, Lunaček odgovornost za svjetski rat skinuo s država Antante i prebacio je u sferu izvan ljudskoga odlučivanja: u realnost postojanja različitih naroda. Zbog toga otvorenog stajališta nisu stradali ni Lunaček ni njegov list, pa ni prikazivanje drame koja bi jedan davni rat prikazivala kao “veliku kulturnu borbu” nije značilo nikakav rizik. Kazališni kritičar frankovačke Stranke prava Slavko Teklić prepoznao je u recenziji *Perzijanaca* to tumačenje uzroka rata kada je pisao da je Eshil fatalist koji smatra da ljudskim postupcima upravljaju božje sile. Rekao je da je taj komad i “danas upravo prikladan” jer u prvom redu ne slavi pobjedu Grka nego “hoće da pokaže ništavnost i propast ljudske oholosti, koja je vladala Perzijancima”.¹⁰⁷

Kazališna sezona 1915./1916.

Tijekom druge ratne kazališne sezone Kazalište u Zagrebu izvelo je 46 drama: 13 drama hrvatskih autora (pet premijera), 12 njemačkih autora (sedam premijera), pet mađarskih autora (tri premijere), po tri drame francuskih i engleskih autora, po dvije ruskih, poljskih i danskih autora, po jednu norveškoga, američkoga i indijskoga autora te jednu starogrčku dramu.¹⁰⁸ Dramski je repertoar bio sličan prošlogodišnjem, a razlike su bile u povećanju broja drama hrvatskih autora, povratku drama ruskih autora te smanjenju broja premijernih izvedbi njemačkih drama, što svjedoči o blagom popuštanju ratne euforije u Hrvatskoj.

Prema Juliju Benešiću, u toj je sezoni odredbom redarstvenoga povjereništva u Zagrebu od 9. studenoga 1915. zabranjeno daljnje prikazivanje komedije *Laka služba* autora Milana Begovića “jer se protiv nje digao jedan dio javnog mnijenja, a protestirale su i vojne vlasti”.¹⁰⁹ Ta je komedija premijerno izvedena 4. studenoga 1915., a prije zabrane doživjela je i jednu reprizu.¹¹⁰ U komediji se radi o mladom Židovu koji je unovačen i koji se uz pomoć svoje obitelji vojnih liferanata nastoji izvući od odlaska na bojišnicu. Postaje posilni nekog majora, no ta se služba pokazuje lošijom od odlaska na bojište. Od hrvatskih političkih listova komediju su oštro kritizirali frankovačka *Hrvatska* te list hrvatskoga di-

¹⁰⁶ Vladimir Lunaček, “Kultura i rat”, *Obzor*, (Zagreb), god. 55, br. 246, 6. IX. 1914. Prema Slavku Batušiću, subverzivnost tragedije *Perzijanci* bila je u atmosferi “poraza i očaja” koja je iz nje izvimala. Batušić, “Vlastitim snagama”, 127. Prema Nikoli Batušiću, subverzivnost se nalazila u “mračnom upozorenju” odlučujućim čimbenicima Monarhije koje je proizlazilo iz djela. Batušić, *Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu*, 83. O Vladimiru Lunačeku vidi: Horvat, *Živjeti u Hrvatskoj*, 268-277.

¹⁰⁷ “Hrvatsko kazalište”, *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1053, 6. V. 1915.

¹⁰⁸ Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta*, 33-45.

¹⁰⁹ *Isto*, 64.

¹¹⁰ *Isto*, 33, 38.

jela Hrvatsko-srpske koalicije *Hrvatski pokret*. *Obzor* ju je ocijenio osrednjom, a iznimno dobrom ocijenile su je samo katoličke *Novine*.

Za frankovce je najsporniji bio "antisemitski žalac" u komediji, odnosno to što je autor "upravo Židove uzeo na nišan". *Hrvatska* je, doduše, dopuštala da su neki sumnjivi poslovi mađarskih Židova zavrijedili kritiku, no smatrala je da te pojave "ne mogu umanjiti patriotizma ni požrtvovnosti Hrvata mojsijevaca" te da je komad morao govoriti o općenitom zaziranju od službe na fronti, a ne posebno o Židovima.¹¹¹ Za razliku od frankovaca, katoličke su *Novine* pisale da je Milan Begović komedijom *Laka služba* "pokazao da znade i vrlo dobrim satiričkim očima pronicati u naše društvo" te da su u komediji "lijepo ocrtane osobine židovske liferantske porodice, štono se gradi hiperpatrijotičnom a doista njezin je patrijotizam gšeftarske naravi".¹¹²

Obzor je pisao da su dobre osobine te komedije iznošenje aktualnih društvenih problema, a loše neduhovitost i nepovezani činovi. Za razliku od frankovaca i grupe oko *Novina*, koji su smatrali da komedija kritizira isključivo Židove, *Obzor* je smatrao da ona želi izvrgnuti ruglu općenito mlade ljude koji se kod kuće kriju iza lakih službi dok im vršnjaci junački podnose patnje i muke rata.¹¹³ *Hrvatski pokret*, kao i *Obzor*, zapazio je da je *Laka služba* neduhovito i slabo povezano djelo, no za razliku od *Obzora* smatrao je da ta komedija nije dotaknula hrvatsko društvo, odnosno da nije iznijela misao koja bi bila aktualna u njemu.¹¹⁴

Tijekom te sezone jedna je kazališna kritika navodno utjecala na život Julija Benešića, onodobnoga kazališnoga kritičara režimskih *Narodnih novina*. Krajem ožujka 1916. u Kazalištu u Zagrebu izvedena je predstava *Elga* njemačkoga književnika i dobitnika Nobelove nagrade za književnost Gerharta Hauptmanna. Većina je listova hvalila predstavu,¹¹⁵ a samo je Julije Benešić u *Narodnim novinama* napisao da je *Elga* neuspjelo djelo koje je bezrazložno hvaljeno samo zato što mu je autor poznati pisac.¹¹⁶ U odgovoru kazališnoga kritičara frankovačke *Hrvatske* Slavka Teklića na Benešićevu recenziju 5. travnja 1916. stoji da je Benešić recenzent koji "germanskoj poeziji iz principa nije sklon".¹¹⁷

Prema Benešićevu mišljenju, tvrdnja da netko iz principa nije sklon germanskoj poeziji u ono je vrijeme značila da je on panslavist, odnosno "neprijatelj njemačke ratujuće stranke".¹¹⁸ Benešić kaže da je Teklićev članak naručio intendant Treščec i da je taj članak bio uzrok naloga bana Skerlecza 25. lipnja

¹¹¹ "Hrvatsko kazalište", *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1204, 5. XI. 1915.

¹¹² "Književnost i umjetnost", *Novine*, (Zagreb), god. 2, br. 257, 5. XI. 1915.

¹¹³ "Hrvatsko kazalište", *Obzor*, (Zagreb), god. 56, br. 320, 5. XI. 1915.

¹¹⁴ "Laka služba", *Hrvatski pokret*, (Zagreb), god. 11, br. 259, 5. XI. 1915.

¹¹⁵ "Hrvatsko kazalište", *Obzor*, (Zagreb), god 57, br. 90, 31. III. 1916.; "Hrvatsko kazalište", *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1336, 31. III. 1916.

¹¹⁶ Julije Benešić, "Hrvatsko kazalište", *Narodne novine*, (Zagreb), god. 82, br. 74, 31. III. 1916.

¹¹⁷ "Hrvatsko kazalište", *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1341, 5. IV. 1916.

¹¹⁸ Benešić, "Iza zastora", 14.

1916. uredništvu *Narodnih novina* da otkazu suradnju s njim.¹¹⁹ Međutim, između toga Teklićeva članka, kojim je Benešić navodno denunciran kao panslavist, i zadnjega članka koji je Benešić napisao za *Narodne novine* prošla su dva i pol mjeseca. Naime, Benešić je pisao kazališne kritike za *Narodne novine* sve do 19. lipnja 1916., kada je objavio recenziju povijesne drame *Grička vještica* Marije Jurić Zagorke.¹²⁰ U njoj je Benešić osporio literarnu vrijednost Zagorkina romana, a slijedom toga i razlog prikazivanja te drame u Kazalištu u Zagrebu.¹²¹ Tjedan dana nakon te recenzije Benešić je dobio otkaz u *Narodnim novinama*.

Činjenice pokazuju da je Benešićeva recenzija *Gričke vještice*, a ne Teklićev članak, bila uzrok njegova otkaza u *Narodnim novinama*. Naime, rečeno je da Benešić kao kazališni recenzent *Narodnih novina* nije bio sklon Treščecovoj upravi te da se Treščec zbog takva pisanja još 1911. žalio na Benešića. Benešićevi su kritičari od toga vremena poricali pravo Benešiću da u službenom vladinu listu kritizira državnu instituciju kao što je bilo "zemaljsko kazalište", smatrajući da je to isto kao kada bi netko u službenom listu kritizirao samu vladu.¹²²

Prema tvrdnji samoga Treščeca, on se neposredno prije nego što je Benešić dobio otkaz sastao s banom i iznio mu je svoje mišljenje "da je zadaća službenih *Narodnih novina* podupirati zemaljski zavod a ne otešćavati njegov rad", a ban je, prema Treščecu, prihvatio to stajalište te naložio neka se Benešiću da otkaz.¹²³ U dopisu *Narodnim novinama* kojim je ban tražio da se Benešiću otkaze suradnja, što je bio interni dokument, ne stoji da je sporna Benešićeva nesklonost "germanskoj poeziji", nego to što Benešić kritikama krnji ugled kazališta, a kazališnoj upravi "uvelike otešćava kulturni njezin rad i pregnuće njezino". U audijenciji koja je uslijedila nakon otkaza ban je objasnio Benešiću da je naložio neka mu se da otkaz jer smatra "da *Narodne novine* ne bi smjele da donose nepovoljne kritike".¹²⁴

Benešić je u srpnju 1916. sastavio predstavku u kojoj je ustvrdio da svojim katkada i nepovoljnim kritikama nije htio naštetiti kazališnoj upravi nego unaprijediti rad Kazališta u Zagrebu. Predstavku je predao banu, koji ju je preko Odjela za bogoštovlje i nastavu poslao kazališnoj upravi. U Treščecovu odgovoru na Benešićevu predstavku prvi je put izrečeno da Benešić "u ocjenama o njemačkim komadima pokazuje očitu averziju protiv produkata njemačke književnosti – jer je oduševljeni pristaša slavenske literature". Osim

¹¹⁹ Isto, 8.

¹²⁰ Boris Senker, ur., *Bibliografija rasprava i članaka. Kazalište u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1826.–1945.* (Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 2004), 156.

¹²¹ "Hrvatsko kazalište", *Narodne novine*, (Zagreb), god. 82, br. 139, 19. VI. 1916. O Benešićevu odnosu prema književnosti Marije Jurić Zagorke vidi: Marija Jurić Zagorka, "Što je moja krivnja?", u: *Autobiografije hrvatskih pisaca*, prir. Vinko Brešić (Zagreb: AGM, 1997), 475-476.

¹²² Benešić, "Iza zastora", 8.

¹²³ Isto, 11.

¹²⁴ Isto, 8.

toga, ponovljeno je da Benešić u svojim kritikama iznosi negativna stajališta o kazalištu, kojima nije mjesto u službenom listu, čime se otežava rad kazališne uprave. Kao primjer Benešićeve averzije prema “produktima njemačke književnosti” nije iznesena njegova kritika Hauptmannove *Elge*, nego njegove prijeratne kritike: Goetheove drame *Götz von Berlichingen sa gvozdenom rukom* od 21. prosinca 1911. te Lessingove drame *Nathan mudri* od 20. ožujka 1912. godine. Kao primjer Benešićeva kritičarskoga djelovanja koje je štetilo kazališnom poslovanju navedena je njegova recenzija Zagorkine *Gričke vještice* od 19. lipnja 1916. godine.¹²⁵

Negativna recenzija *Gričke vještice* još je jednog kazališnog kritičara stajala posla. Uz Benešića, negativnu recenziju te predstave napisali su još samo *Obzorov* kazališni kritičar Branimir Livadić, koji je bio i urednik *Savremenika*, te *Savremenikov* kazališni kritičar Vladimir Lunaček, koji je bio i urednik *Obzora*.¹²⁶ Svi su ostali kazališni kritičari ocijenili da Zagorkino djelo potpuno odgovara svojoj svrsi: “zainteresirati široke slojeve za hrvatsku povijest.”¹²⁷ Prema autobiografskim zapisima Marije Jurić Zagorka, koja je u to vrijeme bila suradnica *Obzora*, zbog *Obzorove* su negativne kritike prosvjedovali pojedini građani, no Zagorka smatra da se zbog te kritike dogodilo i “nešto krupnije u upravi”, budući da je glavni urednik *Obzora* Milivoj Dežman “napisao iznenada članak, u kojem desavuiira svog vlastitog kritičara.”¹²⁸ U tom je članku, objavljenom dan nakon Livadićeve kritike, Dežman iznio da uredništvo *Obzora* ne može svojem recenzentu dopustiti da kritizira kazališnu upravu što iznosi dramaturgiju romana koji nema veliku literarnu vrijednost, budući da takve predstave pune kazališnu blagajnu i privlače šire slojeve, koji bi u suprotnom išli u kino ili na “glupe bečke operete”.¹²⁹ Nakon toga je Branimir Livadić, uvrijeđen, podnio ostavku.¹³⁰

Benešićeva smjena bila je dakle finale staroga sukoba Benešića s intendantom Treščecom. Imenovanjem velikim županom Zagrebačke županije intendantov je politički utjecaj narastao te je sada mogao ishoditi Benešićevu smjenu u *Narodnim novinama*. Neposredan povod Benešićevoj smjeni nije bila njegova navodna nesklonost germanskoj umjetnosti, jer bi u suprotnom dobio otkaz nakon negativne recenzije *Elge*, nego negativna recenzija *Gričke vještice*, koja je štetila poslovanju Kazališta, budući da je kazališna uprava smatrala da će ta predstava biti hit.¹³¹ Zbog toga je Treščec vjerojatno izvršio pritisak i na uredništvo *Obzora* da pobije kritiku vlastitoga recenzenta. Optužbe za panslavizam bile su dodatna otežavajuća okolnost za Benešićev položaj, no ne toliko

¹²⁵ *Isto*, 10-13.

¹²⁶ Marija Jurić Zagorka, *Kako je bilo* (Beograd: Izdavačka redakcija Zabavnog romana, 1953), 76, 80.

¹²⁷ Milivoj Dežman, “Hrvatsko kazalište”, *Obzor*, (Zagreb), god. 59, br. 171, 20. VI. 1916.

¹²⁸ Jurić Zagorka, “Što je moja krivnja?”, 476-477.

¹²⁹ Dežman, “Hrvatsko kazalište”. Zagorka u autobiografskom djelu iznosi potpuno drugačiji tekst Dežmanova članka: Jurić Zagorka, *Kako je bilo*, 79.

¹³⁰ Jurić Zagorka, “Što je moja krivnja?”, 478.

¹³¹ Jurić Zagorka, *Kako je bilo*, 76.

da bi dobio otkaz u Odjelu za bogoštovlje i nastavu, gdje je bio službenik od 1915., kada je oslobođen vojske, pa sve do 1921. godine.¹³²

Kazališna sezona 1916./1917.

Tijekom treće ratne kazališne sezone, u vrijeme kada su i Ivo Hergešić i Milka Car, svaki iz svojega kuta gledišta, zabilježili radikalnu promjenu u kazališnom repertoaru, Kazalište u Zagrebu izvelo je 50 dramskih djela: 14 djela hrvatskih autora (četiri premijere), 10 njemačkih autora (tri premijere), sedam engleskih autora (dvije premijere), šest francuskih autora (tri premijere), četiri mađarskih autora (jedna premijera), tri ruskih autora, dva norveškoga autora, po jedno djelo danskoga, švedskoga i američkoga autora te jednu starogrčku dramu.¹³³ Repertoar treće ratne sezone ne pokazuje toliko pad izvedbi predstava njemačkih i mađarskih autora koliko smanjenje premijernih izvedbi tih autora. Osim toga, na repertoaru sezone 1916./1917. bilo je mnogo predstava engleskih autora te predstava i premijera francuskih autora, što uz blagi porast broja predstava ruskih autora svjedoči o daljnjem, taj put radikalnijem popuštanju ratne euforije nego što se to moglo vidjeti prethodne sezone.

Tijekom te sezone izvedene su tri dramske premijere koje je ravnatelj Drame Josip Bach nakon rata označio subverzivnima: Rollandova drama *Vuci*, izvedena u ožujku 1917., Ibsenova drama *Borba za prijestolje*, premijerno izvedena u ožujku 1917., te Byronova drama *Kain*, premijerno izvedena u svibnju 1917. godine.¹³⁴ Osim njih, Nikola Batušić te je sezone subverzivnom označio i Euripidovu tragediju *Trojanke*, premijerno izvedenu u rujnu 1916. godine.¹³⁵ Od nabrojanih drama najsubverzivniji potencijal imale su *Trojanke*, drama koja prati sudbinu trojanskih žena nakon grčkoga zauzeća Troje. Taj se potencijal sastojao u tome što je u toj drami Grk Euripid, želeći prikazati strahote rata, potanko opisivao ratne zločine vlastitoga naroda. Unatoč tomu, predstavljanje toga djela na sceni Kazališta u Zagrebu nije iziskivalo hrabrost budući da je ono protekle sezone imalo praizvedbu u Berlinu.¹³⁶

Obzorov je kazališni kritičar pisao da je ta drama izrasla iz suprotnosti između političkoga stajališta čitavoga naroda i stajališta "pjesnika pojedinca", koji umjesto da veliča pobjednike, svoj narod, "kao da je prešao k dušmaninu, pobijedjenomu". Prema *Obzoru*, Euripidova se veličina sastojala u tome što nije pravio razlike u patnji Grka ili barbarina, pa je kritičar sa žaljenjem zaključio da se "danas ne može ni zamisliti pjesnik, koji bi imao smjelosti da poput

¹³² Julije Benešić, "Autobiografija", u: *Autobiografije hrvatskih pisaca*, prir. Vinko Brešić (Zagreb: AGM, 1997), 635.

¹³³ Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta*, 65-78.

¹³⁴ Bach, "Nekoliko novih priloga", 26. VI. 1920.; Bach, "Nekoliko novih priloga", 29. VI. 1920.

¹³⁵ Batušić, *Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu*, 83.

¹³⁶ "Domaće vijesti", *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1504, 22. IX. 1916.

Euripida zamrači svojemu narodu pobjedničku radost”.¹³⁷ Kazališni kritičar lista *Novosti* Andrija Milčinović, politički blizak Hrvatsko-srpskoj koaliciji, napisao je da mu je Euripid od svih starogrčkih pjesnika najbliži jer predstavlja one koji su sumnjičavi i nezadovoljni “poredkom na zemlji i nebesima”. Milčinović je bio najzadovoljniji trenutkom kada je ta tragedija izvedena te je pohvalio mladoga njemačkog pjesnika Franza Werfela, prevoditelja *Trojanki*, koji se “usudio u današnje dane stupiti pred njemački narod upravo ovim djelom”. Ta hrabrost, smatrao je Milčinović, nije bila tako velika kao Euripidova kada je Atenjanima prikazao zločine njihovih predaka nad Trojancima, ali je bila dovoljna da Werfelove sunarodnjake podsjeti “na sudbinu što je njihovo oružje donijelo nekojim malim zaraćenim narodima”.¹³⁸

Kazališni kritičar frankovačke *Hrvatske* nije nalazio ništa sporno u prikazivanju te drame. Za njega je tragedija Troje u toj drami bila tragedija cijeloga čovječanstva, a Euripidovi su mu likovi bili “simboli pojedine ideje” i predstavljali su univerzalne vrijednosti: patnju, hrabrost, plemenitost ili zloću.¹³⁹ *Hrvatska* je i ostale navodno subverzivne drame izvedene te sezone dočekala s iskrenim odobravanjem. Od njih je njezin kazališni kritičar najboljom ocijenio Ibsenovu *Borbu za prijestolje*, povijesnu dramu o borbi dvojice pretendenta za norveško prijestolje, koju je tumačio u pravaškom duhu. Pišući o Ibsenu, Slavko Teklić predstavio ga je kao norveškoga rodoljuba, a njegovu je dramu opisao kao “političku propovied o jedinstvu domovine” pisanu u vrijeme kada je norveška inteligencija bila “društveno i politički još i kako pocjepkana”.¹⁴⁰ Pišući o glavnom liku drame, mladom kralju Hokonu Hokonssonu, Teklić ga je opisao kao hrabroga idealista koji teži ostvariti cilj: “sjedinenje svih dielova norveškoga naroda u jedno državno tielo.”¹⁴¹

Slavko Teklić pisao je recenziju te drame u vrijeme dizanja Veljačke revolucije u Rusiji¹⁴² te je iz nje vidljivo da je smatrao da će rat ubrzo biti gotov. Pišući o značenju Ibsena i njegove književnosti za kulturni razvitak hrvatskoga naroda, Teklić je smatrao da bi se autohtona hrvatska kultura trebala razvijati pod ravnomjernim utjecajem “germansko-skandinavske” i “slavensko-ruske” književnosti. Budući da je očekivao da će se uskoro u Hrvatsku vratiti mnogobrojni zarobljenici iz Rusije, noseći sa sobom rusku kulturnu tradiciju, mislio je da postoji opasnost da Hrvati potpadnu pod isključivi utjecaj slavensko-ruske književnosti i u kulturnom smislu postanu “jednostrani pregrijavatelji ruske duševne hrane”. Zbog toga se Teklić oduševljavao Ibsenom kao predstavnikom germansko-skandinavskoga kulturnog utjecaja u Hrvatskoj, uz čiju bi se pomoć Hrvati ubuduće trebali oduprijeti pretjeranoj slavenizaciji svoje

¹³⁷ “Hrvatsko kazalište”, *Obzor*, (Zagreb), god. 57, br. 269, 26. IX. 1916.

¹³⁸ Andrija Milčinović, “Hrvatsko kazalište”, *Novosti*, (Zagreb), god. 10, br. 268, 26. IX. 1916.

¹³⁹ “Hrvatsko kazalište”, *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1508, 26. IX. 1916.

¹⁴⁰ “Ibsenova *Borba o prijestolje*”, *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1674, 19. III. 1917.

¹⁴¹ “Ibsenova *Borba o prijestolje*”, *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1667, 12. III. 1917.

¹⁴² O Veljačkoj revoluciji vidi: Pierre Renouvin, *Europska kriza i Prvi svjetski rat*, preveo s francuskog Nikola Berus (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2008), 304-310.

kulture. Pišući o značenju Ibsenove drame *Borba za prijestolje* za politički razvoj hrvatskoga naroda, Teklić je rekao da se iz nje može mnogo naučiti o ostvarenju njemu poželjnog nacionalno-političkog programa, koji je definirao kao sjedinjenje hrvatskih i slovenskih zemalja i stvaranje jedinstvene hrvatsko-slovenske nacije.¹⁴³

Veću kontroverziju od tih drama te je sezone izazvala premijera “komedije” *Zmija mladoženja* hrvatskoga Srbina Đure Dimovića, napisane prema motivima hrvatskih i srpskih narodnih bajki o udaji princeze za zmiju ispod čije se kože krije lijep mladić. Prema Andriji Milčinoviću, koji je u *Novostima* predstavio autora, Dimović je bio jedan od dramatičara koji je htio stvoriti “našu” autohtonu dramu, koju je Milčinović definirao kao potpuno drugačiju od njemačke ili romanske, ali ne i od slavenske drame. Predstavljajući dramu *Zmija mladoženja*, Milčinović je u njoj istaknuo dva ključna motiva: metamorfozu i žrtvovanje, koji su temelj ljubavi. Smatrao je da takvo shvaćanje ljubavi u sebi ima “nešto rasno, nacionalno i posvema daleko onomu, što nam o ljubavi pričaju sjevernjaci (od Shakespeara do Ibsena) ili zapadnjaci” te da je takvo shvaćanje ljubavi blisko istočnjačkom.¹⁴⁴

Slavko Teklić napao je dramu i njezina autora sa dva stajališta, umjetničkoga i nacionalno-političkoga. S umjetničkoga je ocijenio da su likovi u drami “potpuno umobolni”, da njihovo ponašanje nije ničime motivirano, da se radnja čini “kao futuristički problem bez glave i repa” te se pitao kako jedan normalan čovjek može napisati takvu “blezgariju” i kako Kazalište u Zagrebu kao “umjetnički – povrh toga zemaljski zavod” može iznositi “tako smione izlieve idiotizma” pred općinstvo. S nacionalno-političkoga stanovišta Teklić je napisao da je Đuro Dimović srpski a ne hrvatski pisac, predbacio mu je da mu drama odiše nehrvatskim duhom i da je u njoj “ogavno karikirao židova Maxa Blaua”, zbog čega je pozvao kazališnu upravu da “u interesu svoje umjetničke reputacije te u interesu dobrog ukusa, tu bljutovštinu bez odvlake skinu s repertoara”.¹⁴⁵

Dimovićeva je drama nakon premijere izvedena još samo jednom, nakon čega je skinuta s repertoara.¹⁴⁶ Prema tvrdnji Andrije Milčinovića, kritika je uglavnom povoljno ocijenila tu komediju, no općinstvo se povelu za “strančarsko-političkom” kritikom Dimovićeva djela koju je iznijela frankovačka *Hrvatska* te je na njezino drugo prikazivanje došlo u malom broju, što je bilo

¹⁴³ “Ibsenova *Borba o prijestolje*”, *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1671, 16. III. 1917.

¹⁴⁴ Andrija Milčinović, “Gjuro Dimović”, *Novosti*, (Zagreb), god. 11, br. 43, 13. II. 1917.

¹⁴⁵ “Hrvatsko kazalište”, *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1641, 14. II. 1917. Zanimljivo je da je desetak godina poslije i Miroslav Krleža povodom premijere Dimovićeve drame *Baš čelik* pisao da Dimović izvlači “neke manje poznate, danas već mrtve reči i fraze”, pod čijim diktatom krpa rečenice, a od rečenica dijaloge koji ustvari ne znače ništa. Krleža je ocijenio da tekstova kakve piše Dimović ima masa u nižim razredima gimnazija i umobolnicama te da je Dimović čovjek koji se već više od deset godina muči sa svojim “svakako abnormalnim sastavcima”. Miroslav Krleža, “Đure Dimovića Baš Čelik”, *Književna republika 2* (1925), knj. 2, br. 5: 223-233.

¹⁴⁶ Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta*, 65, 74.

dovoljno da je uprava skine s repertoara.¹⁴⁷ Suprotno Milčinovićevoj tvrdnji, više je listova donijelo negativnu kritiku te komedije. *Obzor* je nakon premijere napisao da se nipošto nije smjelo prikazati nešto tako dosadno i smušeno, nešto tako neduhovito, nešto što se toliko utapa u ispraznim dijalozima kao što je navodna komedija *Zmija mladoženja*.¹⁴⁸ *Hrvatska riječ*, glasilo hrvatskoga dijela Koalicije, pohvalila je ideju da se motiv narodne pjesme prenese u domaću građansku sredinu te lirski ugođaj drame, ali je kritizirala njezinu izvještačenost, nategnutost, neduhovitost i nepovezanost.¹⁴⁹ Samo su katoličke *Novine* pisale u duhu *Novosti* i izjavile da je *Zmija mladoženja* hvalevrijedan pokušaj da se stvori autentično “naša” komedija. Ipak, i *Novine* su morale priznati da je za bolji uspjeh nedostajala bolja glumačka izvedba.¹⁵⁰

Kazališna sezona 1917./1918.

Tijekom četvrte ratne kazališne sezone odigrano je 49 dramskih djela: 19 djela navodno domaćih autora, od čega pet premijera, pet djela ruskih autora (dvije premijere), pet djela francuskih autora (jedna premijera), po tri djela mađarskih, njemačkih, engleskih i švedskog autora, dva djela norveškoga autora, jedna antička drama te po jedna drama danskoga, američkoga, češkoga, poljskoga i slovenskoga autora.¹⁵¹ Osnovna je karakteristika toga repertoara što su na njemu uvelike dominirali navodno domaći autori. Na njihovu su se popisu te sezone našle dvije drame srbijanskoga dramaturga Branislava Nušića, a drama slovenskoga autora Aloisa Kraighera našla se na popisu slavenskih, a ne domaćih dramskih pisaca. Od inozemnih autora na repertoaru su te sezone dominirali oni iz država Antante. Ako se uzme u obzir da se o repertoaru odlučivalo prije početka kazališne sezone, koja je počinjala u kolovozu 1917., i da ga je sastavljao intendant Vladimir Treščec, on nije bio posljedica dolaska novoga intendanta Guida Hreljanovića, koji je na tu dužnost stupio sredinom kazališne sezone, u siječnju 1918. godine. Zato karakteristike repertoara svjedoče o radikalnoj promjeni političke klime u Hrvatskoj koja je nastupila prije početka te sezone.

Prijelomni događaj koji označuje početak radikalne promjene političke klime u čitavoj Monarhiji bila je smrt cara i kralja Franje Josipa I. krajem 1916., nakon čega je novi vladar Karlo I. (IV.) poveo tajne pregovore s državama Antante o sklapanju separatnoga mira.¹⁵² Politika uspostave mira na unutrašnjem je polju rezultirala postupnim ukidanjem izvanrednoga stanja u Monarhiji

¹⁴⁷ Andrija Milčinović, “Tri hrvatske premijere”, *Hrvatska njiva* 1 (1917), br. 2: 34.

¹⁴⁸ “Hrvatsko kazalište”, *Obzor*, (Zagreb), god. 58, br. 43, 14. II. 1917.

¹⁴⁹ “Domaće vijesti”, *Hrvatska riječ*, (Zagreb), br. 37, 14. II. 1917.

¹⁵⁰ “Književnost i umjetnost”, *Novine*, (Zagreb), god. 4, br. 35, 14. II. 1917.

¹⁵¹ Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta*, 99-112.

¹⁵² Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, prvi dio, 2. izd. (Zagreb: August Cesarec, 1990), 360-361.

uvedenog početkom rata.¹⁵³ Prvi vidljivi rezultat novoga kursa vladavine u Hrvatskoj je bila privremena zabrana izlaženja frankovačkoga lista *Hrvatska*, koja je stupila na snagu sredinom travnja 1917., zbog remećenja javnoga reda i ugrožavanja državnih interesa. Prema tisku jugoslavenske orijentacije, državni interes više nije trpio “narodno-političko razdraživanje i sumnjičenje zbog izdaje i neloyalnosti ove ili one grupe, stranke ili diela narodnoga”, što su frankovci činili, nego se od tada tražilo izbjegavanje takvih sukoba u društvu.¹⁵⁴ Kao daljnja posljedica reformnih nastojanja novoga vladara, u Hrvatskoj je u srpnju 1917. vlast preuzela Hrvatsko-srpska koalicija, savez stranaka jugoslavenske orijentacije, koji je na temelju izbora provedenih prije rata imao većinu zastupnika u hrvatskom Saboru.¹⁵⁵

Demokratizacija vladavine u Monarhiji i zauzdavanje čimbenika koji su stražarili nad lojalnošću njezinih državljana doveli su do ponovnog afirmiranja jugoslavenskoga nacionalno-političkog programa u hrvatskim zemljama. Sazivanjem državnoga parlamenta austrijskoga dijela Monarhije krajem svibnja 1917. zastupnici iz hrvatskih i slovenskih zemalja ustrojili su Jugoslavenski klub i objavili izjavu u kojoj su tražili ujedinjenje svih zemalja u Monarhiji u kojima žive Hrvati, Slovenci i Srbi u jedno državno tijelo unutar Monarhije. Iako je bila odraz trijalističke koncepcije rješenja jugoslavenskoga pitanja unutar Monarhije, ta je izjava, poznatija kao Svibanjska deklaracija, poslužila kao oružje za promicanje programa stvaranja jugoslavenske države izvan okvira Monarhije. Naime, u hrvatskoj je javnosti kao temeljni dio Deklaracije prepoznat njezin nacionalni dio, koji se zasnivao na načelu hrvatsko-srpsko-slovenskoga narodnog jedinstva, te se nakon njezina objavljivanja u hrvatskim zemljama razvio pokret tijekom kojega su razne političke stranke i skupine javno pristajale uz Deklaraciju, prešutno pristajući i uz protumonarhijski politički program. Svoj je vrhunac taj pokret dosegnuo godinu dana nakon objavljivanja Deklaracije, sredinom 1918. godine.¹⁵⁶

Kazališne sezone 1917./1918. frankovačka *Hrvatska* nije javno prosvjedovala zbog prikazivanja ni jedne predstave s repertoara, pa ni zbog ponovnog postavljanja Nušićevih drama. Međutim, polemizirala je sa svojim protivnicima o događajima koji su pratili neke od tih predstava, kojima su frankovački politički protivnici davali jugoslavenski karakter. Te su se sezone veće polemike vodile u listopadu 1917., prilikom proslave 60. godišnjice rođenja Ive Vojnovića, kada se prikazala njegova drama *Ekvinocij*, te u ožujku 1918., prigodom 100. godišnjice rođenja Petra Preradovića, kada se trebala izvesti njegova povijesna drama *Kraljević Marko*.

¹⁵³ Ivan Bulić, “Savez Hrvatsko-srpske koalicije i bana Ivana Skerlecza u upravljanju Hrvatskom u vrijeme Prvoga svjetskog rata – značaj i posljedice”, u: *Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. prosinca 2008.*, ur. Zlatko Matijević (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010), 36-44.

¹⁵⁴ “Još o *Hrvatskoj*”, *Hrvatska njiva* 1 (1917), br. 11.

¹⁵⁵ Bulić, “Savez Hrvatsko-srpske koalicije i bana Ivana Skerlecza”, 44.

¹⁵⁶ Matijević, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, 57-69.

U drugoj polovini 1917. Vojnovićevo je dvogodišnje zatočeništvo za jugoslavenski orijentiranu hrvatsku javnost postalo simbolom patnji zamišljenoga jugoslavenskog naroda, a njegovo oslobođanje simbolom uskrsnuća toga naroda.¹⁵⁷ U to se vrijeme za Vojnovića angažirala grupa oko novoosnovanoga časopisa *Hrvatska njiva*, liberalnoga lista jugoslavenske nacionalno-političke orijentacije,¹⁵⁸ koji je pod uredništvom staromađarona Janka Iblera i bivšega vođe socijal-demokratske stranke Jurja Demetrovića postao središnji list jugoslavenski orijentirane hrvatske inteligencije.¹⁵⁹ Taj je list u rujnu 1917. započeo inicijativu za skupljanje “narodnog dara”, novčane pomoći kojom bi hrvatski narod Vojnoviću osigurao doživotno uzdržavanje.¹⁶⁰

Ista se grupa angažirala i oko proslave Vojnovićeva 60. rođendana, koju je pretvorila u manifestaciju jugoslavenske ideje. Vojnovićev *Ekvinocij* socijalna je drama iz dubrovačkoga života druge polovine XIX. stoljeća, koja sama po sebi nije imala subverzivni karakter. Ali uz nju je održano i uvodno predavanje profesora Dragutina Prohaske, suradnika *Hrvatske njive*, koji je *Ekvinocij* stavio u jugoslavenski kontekst, povezujući tu dramu s drugim Vojnovićevim dramama – *Smrt majke Jugovića*, *Lazarevo vaskrsenje* te *Imperatrix* – u “tetralogiju Majke”, kroz čiju je sudbinu, smatra Prohaska, Vojnović prikazao “cijele epohe naše jugoslavenske povijesti” te “kalvariju jugoslavenskog naroda”.¹⁶¹ Bilježeći podatak da se na toj proslavi skupila “zagrebačka krema” i da je atmosfera na njoj odisala skretanjem hrvatskoga društva prema jugoslavenstvu, Miroslav Krleža u svojem je dnevniku procijenio da će dan proslave Vojnovićeva 60. rođendana ubuduće biti “jedna od onih laži o kojima će (...) pokoljenja govoriti kao o historijskom međašu”.¹⁶²

Frankovci nisu komentirali samu proslavu, ali su se trudili umanjiti Vojnovićevu vrijednost u javnosti. Kritizirali su sakupljanje “milodara” za Vojnovića, podsjećajući na to da je Vojnović mogao uživati doličnu mirovinu da 1907., kao kotarski poglavar u Supetru na Braču, nije prisvojio 50.000 kruna, “što ga je bilo doznačilo ministarstvo, da se podijeli stradajućim općinama njegova kotara kao pripomoć”.¹⁶³ Kritizirali su i tvrdnje jugoslavenski orijentiranoga tiska da je Vojnovićevo stvaralaštvo autentični izraz jugoslavenskoga rasnog tipa,¹⁶⁴ primjećujući da u njegovim dramama nema ni “zere narodnog kolorita”, te

¹⁵⁷ “Vojnović”, *Hrvatska riječ*, (Zagreb), br. 269, 9. X. 1917.

¹⁵⁸ “Nakon pola godine”, *Novine*, (Zagreb), god. 4, br. 214, 20. IX. 1917.

¹⁵⁹ Zvonimir Vukelić, “Ibler i Demetrović novi vodje hrvatske inteligencije”, *Nos* (1917), br. 2: 36-38.

¹⁶⁰ “Narodni dar Ivi Vojnoviću”, *Obzor*, (Zagreb), god. 58, br. 257, 21. IX. 1917.

¹⁶¹ “Proslava 60-godišnjice rođenja Iva kneza Vojnovića”, *Novosti*, (Zagreb), god. 11, br. 282, 10. X. 1917.; Žeželj, *Gospar Ivo*, 175-176, 219-221.

¹⁶² Krleža, *Dnevnik*, 284-285.

¹⁶³ Zvonimir Vukelić, “Narodni dar”, *Nos* (1917), br. 6: 163-167. O Vojnovićevoj “supetarskoj aferi” vidi: Žeželj, *Gospar Ivo*, 131-136; Grijak, “O književnom i javnom djelovanju Iva Vojnovića”, 22-31.

¹⁶⁴ “60-godišnjica rođenja Iva conte Vojnovića”, *Novosti*, (Zagreb), god. 11, br. 279, 7. X. 1917.

da je Vojnović po svojem stvaralaštvu i po opredjeljenju u većoj mjeri Talijan negoli Hrvat ili Srbin.¹⁶⁵

Ipak, te je kazališne sezone veću kontroverziju izazvala proslava 100. godišnjice rođenja Petra Preradovića, koja je uz ostalo trebala biti obilježena izvedbom pjesnikove povijesne drame *Kraljević Marko*. Osim predstave, Preradovićeva je proslava trebala sadržavati i posjet pjesnikovu grobu, svečanu akademiju te mimohod sudionika akademije po zagrebačkim ulicama.¹⁶⁶ Inicijativu za proslavu dalo je Društvo hrvatskih književnika, na čijem je čelu tada bio saborski zastupnik Hrvatsko-srpske koalicije, književnik Ljubomil Babić, odnosno Ksaver Šandor Gjalski. Gjalski je, kao tadašnji veliki župan Zagrebačke županije u vladi Hrvatsko-srpske koalicije, bio i pokrovitelj proslave¹⁶⁷ te se s pravom može reći da je iza proslave stajala vlada Hrvatsko-srpske koalicije, koja je uoči proslave naložila svim pučkim i srednjim školama u Hrvatskoj svečano obilježavanje Preradovićeve rođenja.¹⁶⁸

Preradović je u jugoslavenski orijentiranom tisku predstavljen kao književni velikan koji je djelovao u smislu hrvatsko-slovensko-srpskoga narodnog jedinstva, pa se i njegova proslava u tom tisku zamišljala kao manifestacija hrvatsko-srpsko-slovenskoga narodnog jedinstva.¹⁶⁹ U frankovačkoj *Hrvatskoj* Preradović je predstavljen kao povratnik iz njemačkoga u hrvatsko stvaralaštvo i velikan isključivo hrvatske književnosti, a njegova se proslava ondje zamišljala kao manifestacija isključivo hrvatskoga naroda.¹⁷⁰

Ta su suprotstavljena stajališta imala svoj odraz i u sukobu među hrvatskom studentskom mladeži oko osobe koja je u ime studenata Sveučilišta u Zagrebu trebala govoriti na Preradovićevoj proslavi. Prema želji srpskih i jugoslavenski orijentiranih hrvatskih studenata, to je trebao biti student filozofije Srbin Milan Kašanin,¹⁷¹ čime je ta mladež, prema vlastitim riječima, htjela naglasiti svoje nacionalno stanovište.¹⁷² Prema želji frankovačkih studenata, na Preradovićevoj je proslavi u ime studenata Sveučilišta u Zagrebu trebao govoriti isključivo Hrvat. Frankovci su pozivali hrvatske studente da se za volju jugoslavenstva ne odriču hrvatskoga identiteta, upozoravajući na to da Srbi istovremeno ni za dlaku ne odstupaju od vlastitoga nacionalnog identiteta.¹⁷³

¹⁶⁵ "Pokrajinske viesti", *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1966, 6. II. 1918.

¹⁶⁶ "Domaće vijesti", *Hrvatska riječ*, (Zagreb), br. 58, 4. III. 1918.

¹⁶⁷ "Hrvatski sabor", *Novosti*, (Zagreb), god. 12, br. 71, 16. III. 1918.; Branka Boban, *Stjepan Radić u vrijeme Prvog svjetskog rata* (Zagreb: Alinea, 2006), 325.

¹⁶⁸ "Proslava Preradovićeve stogodišnjice", *Obzor*, (Zagreb), god. 59, br. 53, 8. III. 1918.

¹⁶⁹ "Preradovićeve proslave", *Obzor*, (Zagreb), god. 59, br. 62, 19. III. 1918.; "Petar Preradović", *Novine*, (Zagreb), god. 5, br. 61, 19. III. 1918.

¹⁷⁰ "O stotoj godišnjici Preradovićeve rođenja", *Hrvatska*, (Zagreb), br. 2000, 18. III. 1918.

¹⁷¹ "Uredničtvu *Hrvatske*", *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1993, 9. III. 1918.; "Zagrebačke novosti", *Novosti*, (Zagreb), god. 12, br. 64, 9. III. 1918.

¹⁷² "Zagrebačke novosti".

¹⁷³ "Sa sveučilišne skupštine", *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1990, 6. III. 1918.

Jugoslavenski je tisak odvrćao da će hrvatski narod, ako se ne utopi u jugosla-venstvu, "poći stazom degeneracije i izumiranja".¹⁷⁴

Prijepore oko prirode Preradovićeve proslave prekinula je vlada Hrvatsko-srpske koalicije, koja je 8. ožujka 1918. zabranila izvedbu *Kraljevića Marka*¹⁷⁵ i veći dio ostatka proslave, navodno plašeci se javnih manifestacija hrvatsko-srpsko-slovenskoga narodnog jedinstva koje bi mogle poprimiti protudržavni karakter. Prema onodobnim tvrdnjama, proslava nije zabranjena zbog pritiska vojnih krugova nego ugarske vlade, kojoj je, čini se, smetalo što je Preradović, uz to što je postao simbol hrvatsko-srpsko-slovenskoga narodnog jedinstva, bio i general u austrijskoj vojsci.¹⁷⁶ Ta je pojedinost ugarsku vladu previše podsjećala na njoj neprihvatljiv austroslavizam, odnosno trijalizam.

Posljednja ratna kazališna sezona

Posljednja kazališna sezona koja je barem djelomično trajala tijekom rata počela je u kolovozu 1918., a do 29. listopada 1918. i prekida svih državno-pravnih veza Hrvatske s ostatkom Monarhije u Kazalištu u Zagrebu izvedeno je osam drama "domaćih" autora, dvije drame njemačkih autora te po jedna drama ruskoga, poljskoga, norveškoga i engleskoga autora.¹⁷⁷ To je razdoblje u hrvatskom političkom životu obilježeno pripremanjem za neminovni raspad Monarhije, pri čemu su se politički čimbenici koji su zastupali jugoslavenski nacionalno-politički program iz svih hrvatskih i slovenskih zemalja počeli koncentrirati u nadstranački organ, Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, koje će ubrzo izvršiti prevrat i preuzeti vrhovnu vlast u hrvatskim i slovenskim zemljama Monarhije.¹⁷⁸ Istovremeno, taj je period obilježen i povlačenjem političkih čimbenika koji su zastupali hrvatski nacionalno-politički program pred pritiskom jugoslavenskih političkih čimbenika, što je bilo vidljivo i na primjerima iz hrvatskoga kazališnog života. Tako je u kolovozu 1918. uprava Kazališta u Zagrebu, na čijem je čelu bio zastupnik Koalicije Guido Hreljano-ović, bacila rukavicu Stranci prava stavljajući na repertoar komediju *Ladanjska opozicija* autora Marijana Derenčina.

Derenčin je krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, kao pripadnik Neodvisne narodne stranke, bio protivnik Josipa Franka i njegovih sljedbenika u Čistoj stranci prava. Radnja spomenute komedije odnosila se na sukobe Neodvisne narodne stranke s frankovcima, koje je Derenčin prikazao kao nenačelne oporbenjake kojima je jedini cilj dočepati se vlasti i ostvariti osobne probitke. Jedan od glavnih likova komedije bio je židovski trgovac Samojo

¹⁷⁴ "Sa sveučilišta", *Hrvatska riječ*, (Zagreb), br. 63, 9. III. 1918.

¹⁷⁵ Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta*, 140.

¹⁷⁶ "Hrvatski sabor".

¹⁷⁷ Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta*, 143-144.

¹⁷⁸ Bogdan Krizman, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi* (Zagreb: Globus, 1989), 213-231.

Hasenfuss, koji je predstavljao frankovačkoga čelnika, pokrštenoga Židova Josipa Franka.¹⁷⁹ Komedija je praižvedena u Zagrebu 1896. i izazvala oštre reakcije frankovaca, koji su za drugu izvedbu pripremili demonstracije, pri čemu su mobilizirali i židovsko građanstvo, napadajući komediju kao djelo s antisemitskim tendencijama. Dio zagrebačkih Židova podržao je frankovce tražeći da se predstava skine s repertoara ili da se barem ublaži Hasenfussova figura. Tadašnja kazališna uprava bila je prisiljena izići ususret demonstrantima te su tijekom druge izvedbe dva glumca mimo teksta intervenirala protiv Hasenfussova lika, zbog čega je Derenčin uvrijeđeno povukao komediju s repertoara. Odonda do 1918. *Ladanjska opozicija* nije se izvodila na sceni Kazališta u Zagrebu.¹⁸⁰ Za razliku od 1896., frankovci su 1918. šutke dopustili njezino izvođenje, a do kraja rujna te godine odigrana je čak šest puta.¹⁸¹

Slabost frankovaca očitovala se i na drugim primjerima. Među navodno domaćim autorima koji su se našli na kazališnom repertoaru, u rujnu 1918. prikazana je i drama *Kao vihor* bosanskohercegovačkoga Srbina Svetozara Ćorovića, koji je pripadao srpskom književnom krugu¹⁸² i koji je početkom rata bio interniran kao velikosrbin.¹⁸³ Drama je očito bila veoma loša jer su je svi listovi jugoslavenske političke orijentacije negativno ocijenili. Frankovačka *Hrvatska* posljednja se javila s negativnom recenzijom te drame, izjavljujući da prije nije pisala o njoj bojeći se da će javnost reći da je njihova ocjena politički motivirana "pravaškim inatom i srbofobstvom" ako recenzije jugoslavenskih listova budu povoljne.¹⁸⁴ Vojnovićevu dramsku pjesmu *Smrt majke Jugovića*, izvedenu 27. listopada 1918. uz klicanje narodnom jedinstvu, jugoslavenskoj državi i srpskoj vojsci,¹⁸⁵ *Hrvatska* više nije ni komentirala.

Zaključak

Tijekom Prvoga svjetskog rata hrvatska je vlada zadržala dominantan utjecaj na politiku Kazališta u Zagrebu, koji je imala i do izbijanja rata. Do početka 1918. hrvatsku su vladu činili starounionisti, a nakon toga su je ustrojili mladounionisti iz Hrvatsko-srpske koalicije, koje je uz unionističku političku ideju karakterizirala i jugoslavenska nacionalno-politička ideja. Određen utjecaj na kazališnu politiku tijekom rata zadržali su i katolički krugovi, a izbijanjem

¹⁷⁹ Stjepan Matković, *Čista stranka prava 1895.-1903.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2001), 77-78.

¹⁸⁰ "Ladanjska opozicija", *Hrvatska riječ*, (Zagreb), br. 213, 19. VIII. 1918.

¹⁸¹ Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta*, 143, 145, 146, 147.

¹⁸² Mirko Perković, "Srpski autori na zagrebačkoj pozornici", u: *Hrvatsko narodno kazalište. Zbornik o stogodišnjici 1860.-1960.*, ur. Duško Roksandić, Slavko Batušić (Zagreb: Naprijed, 1960), 159.

¹⁸³ "Ćorović Svetozar", u: *Hrvatsko narodno kazalište 1894.-1969.*, enciklopedijsko izdanje, gl. ur. Pavao Ćindrić (Zagreb: Naprijed; Hrvatsko narodno kazalište, 1969), 235.

¹⁸⁴ "Prosvjeta", *Hrvatska*, (Zagreb), br. 2146, 23. IX. 1918.

¹⁸⁵ "Književnost i umjetnost", *Hrvatska riječ*, (Zagreb), br. 283, 28. X. 1918.

rata izvjestan utjecaj dobila je i Stranka prava, koja je tijekom rata bila glasno-govornica hrvatskih nacionalnih, ali i vojnih interesa u Monarhiji. Zbog toga se odgovornost za dramski repertoar Kazališta u Zagrebu tijekom rata može pripisivati u prvom redu civilnim vlastima u banskoj Hrvatskoj, koje su pritom morale voditi računa o položaju banske Hrvatske unutar Monarhije te o položaju Monarhije unutar Dvojnoga saveza u okolnostima svjetskoga rata.

Dramski repertoar Kazališta u Zagrebu u tom je razdoblju bio izraz ideološkoga *mainstreama* u banskoj Hrvatskoj, koji je donekle bio korigiran utjecajem katoličkih i pravaških krugova. Prve tri ratne godine taj je vladajući ideološki pravac u dramskom repertoaru Kazališta u Zagrebu karakterizirala dominacija njemačkih autora, što je bio izraz lojalnosti Monarhiji i njezinoj vanjskoj politici. Relativno velik broj mađarskih autora na dramskom repertoaru u isto je vrijeme bio izraz lojalnosti ugarskoj strani. Radikalnija promjena u tom vladajućem ideološkom pravcu vidljiva je na repertoaru kazališne sezone 1917./1918., na kojem se prvi put po izbijanju rata pojavljuje autor iz Srbije, ruski i francuski autori postaju zastupljeniji od njemačkih, a mađarski autori ostaju približno jednako zastupljeni.

Ključni događaj koji je započeo taj novi ideološki pravac smrt je austro-ugarskoga vladara Franje Josipa, nakon čega Monarhija počinje tražiti izlaz iz rata. Taj je trend u banskoj Hrvatskoj doveo na vlast Hrvatsko-srpsku koaliciju, koja je početkom 1918. imenovala vlastito vodstvo kazališne uprave. Dramski repertoar zadnje ratne godine izraz je ideološkoga *mainstreama* koji je nametnula vlada Hrvatsko-srpske koalicije.

Arhivski izvori

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 78 – Predsjedništvo zemaljske vlade (HR-HDA-78-PrZV)

Objavljeni izvori i literatura

“60-godišnjica rođenja Iva conte Vojnovića”. *Novosti*, (Zagreb), god. 11, br. 279, 7. X. 1917.

“Aristofanova *Lisistrata* (*Ženska urota*), u hrvatskom kazalištu”. *Katolički list* (Zagreb), god. 66, br. 6, 11. II. 1915.

Bach, Josip. “Autobiografija”. *Forum* 62 (1991), br. 9-10: 508-513.

Bach, Josip. “*Katonu-Krleži*”. *Jugoslavenska njiva* III (1919), br. 28: 451-452.

Bach, Josip. “Krležina ofenziva na Krpanovoj kobili”. *Jugoslavenska njiva* III (1919), br. 22: 353-354.

Bach, Josip. “Nekoliko novih priloga povijesti Hrvatskog kazališta”. *Novosti*, (Zagreb), god. 14, br. 126, 26. VI. 1920.

- Bach, Josip. "Nekoliko novih priloga povijesti Hrvatskog kazališta". *Novosti*, (Zagreb), god. 14, br. 129, 29. VI. 1920.
- Batušić, Nikola, ur. *Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu: 1840. – 1860. – 1992.*, 2. izdanje. Zagreb: Hrvatsko narodno kazalište; Školska knjiga, 1992.
- Batušić, Nikola. "Josip Bach i moderna". U: *Krležini dani u Osijeku 2001.*, 2. dio, 122-134. Zagreb; Osijek: Zavod za povijest hrvatske književnosti, drame, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Hrvatsko narodno kazalište; Pedagoški fakultet, 2002.
- Batušić, Nikola. "Naputak za artističko-književnog upravitelja zemaljskoga narodnog kazališta". *Novi Prolog* (1986), br. 2: 69-80.
- Batušić, Nikola. "Treščecov drakonski pravilnik". *Novi Prolog* (1987), br. 4-5: 45-47.
- Batušić, Slavko. *Hrvatska pozornica: studije i uspomene*. Zagreb: Mladost, 1978.
- Batušić, Slavko. "Vlastitim snagama (1860. – 1941.)". U: *Hrvatsko narodno kazalište 1894. – 1969.*, enciklopedijsko izdanje, glavni urednik Pavao Cindrić, Zagreb: Naprijed; Hrvatsko narodno kazalište, 1969.
- Benešić, Julije. "Autobiografija". U: *Autobiografije hrvatskih pisaca*, priredio Vinco Brešić, 629-637. Zagreb: AGM, 1997.
- Benešić, Julije, ur. *Godišnjak Narodnog kazališta u Zagrebu za sezone 1914./1915. – 1924./1925.* Zagreb, 1926.
- Benešić, Julije. "Hrvatsko kazalište". *Narodne novine*, (Zagreb), god. 82, br. 74, 31. III. 1916.
- Benešić, Julije. "Iza zastora. Osam godina u Varšavi". *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* (1981), knj. 390.
- Benešić, Julije. "Prosvjeta". *Narodne novine*, (Zagreb), god. 77, br. 42, 21. II. 1911.
- Boban, Branka. *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*. Zagreb: Alinea, 2006.
- Bogner-Šaban, Antonija. "Demetrova nagrada". *Dani Hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 9 (1982), br. 1: 338-351.
- Bulić, Ivan. "Savez Hrvatsko-srpske koalicije i bana Ivana Skerleca u upravljanju Hrvatskom u vrijeme Prvoga svjetskog rata – značaj i posljedice". U: *Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. prosinca 2008.*, uredio Zlatko Matijević, 23-47. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010.
- Car, Milka. *Odrzi i sjene. Njemački dramski repertoar u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu do 1939. godine*. Zagreb: Leykam international, 2011.
- Cindrić, Pavao, ur. *Hrvatsko narodno kazalište 1894. – 1969.*, enciklopedijsko izdanje. Zagreb: Naprijed; Hrvatsko narodno kazalište, 1969.
- Čale-Feldman, Lada. "Benešićevi nazori o kazališnoj kritici". U: *Julije Benešić – Tito Strozzi. Zbornik radova znanstvenih kolokvija Hrvatskog narodnog ka-*

- zališta u Zagrebu 1992. i 1993.*, 99-103. Zagreb: Hrvatsko narodno kazalište, 1994.
- Dežman, Milivoj. "Demetrova nagrada". *Obzor*, (Zagreb), god. 51, br. 170, 23. VI. 1910.
- Dežman, Milivoj. "Hrvatsko kazalište". *Obzor*, (Zagreb), god. 59, br. 171, 20. VI. 1916.
- Dnevnik sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, godine 1868. -1871.* Zagreb, 1871.
- "Domaće viesti". *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1760, 7. VII. 1917.
- "Domaće vijesti". *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1504, 22. IX. 1916.
- "Domaće vijesti". *Hrvatska riječ*, (Zagreb), br. 37, 14. II. 1917.
- "Domaće vijesti". *Hrvatska riječ*, (Zagreb), br. 58, 4. III. 1918.
- "Domaće vijesti". *Obzor*, (Zagreb), god. 55, br. 118, 28. IV. 1915.
- "Domaće vijesti". *Pokret*, (Zagreb), god. VI, br. 129, 8. VI. 1909.
- "Europejski rat". *Hrvatska*, (Zagreb), 3. VIII. 1914.
- Foretić, Miljenko. "O uprizorenju Vojnovićeva Prologa nenapisane drame". *Dani Hvarskoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu 29* (2003), br. 1: 117-130.
- Gabelica, Mislav. "Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša (1895. – 1913.)". *Pilar. Časopis za društvene i humanističke studije VII* (2012), br. 14: 35-67.
- Gabelica, Mislav. "Pravaška mladež na hrvatskom sveučilištu uoči Prvoga svjetskog rata". *Društvena istraživanja 20* (2011), br. 4: 1139-1161.
- Grbelja, Josip. "Cenzura kazališnih djela u Hrvatskoj 1900. – 1910. godine. Drame oko domaćih drama i opereta". *Forum 75* (2004), br. 7-9: 1005-1026.
- Grižak, Zoran. "O književnom i javnom djelovanju Iva Vojnovića s posebnim osvrtom na supetarsku aferu 1907. godine". *Pilar. Časopis za društvene i humanističke studije VI* (2011), br. 12: 9-49.
- Hećimović, Branko. "Josip Bach. Moje uspomene. (Bach i Krleža)". U: *Krležini dani u Osijeku 2003.*, 213-224. Zagreb; Osijek: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU; Hrvatsko narodno kazalište; Filozofski fakultet, 2004.
- Hećimović, Branko, ur. *Repertoar hrvatskih kazališta 1840–1860–1980*, knjiga 1. Zagreb: Globus; Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1990.
- Hergešić, Ivo. "Francuski pisci na hrvatskoj pozornici u Zagrebu (1840. – 1934.)". *Hrvatsko kolo* (1933), knj. 14.
- "Himbena Engleska". *Hrvatska*, (Zagreb), 14. IX. 1914.
- Horvat, Josip. "Kako je nastao zakonski članak LXXVII.: 1861. o kazalištu jugoslavenskom Trojedne kraljevine". U: *Hrvatsko narodno kazalište – zbornik o*

- stogodišnjici 1860. – 1960.*, uredili Duško Roksandić, Slavko Batušić, 102-113. Zagreb: Naprijed, 1960.
- Horvat, Josip. *Politička povijest Hrvatske*, 1. dio, 2. izdanje. Zagreb: August Cesarec, 1990.
- Horvat, Josip. *Živjeti u Hrvatskoj 1900. – 1941. (Zapisci iz nepovrata)*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984.
- “Hrvatski sabor”. *Novosti*, (Zagreb), god. 12, br. 71, 16. III. 1918.
- “Hrvatsko kazalište”. *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1053, 6. V. 1915.
- “Hrvatsko kazalište”. *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1204, 5. XI. 1915.
- “Hrvatsko kazalište”. *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1336, 31. III. 1916.
- “Hrvatsko kazalište”. *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1341, 5. IV. 1916.
- “Hrvatsko kazalište”. *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1508, 26. IX. 1916.
- “Hrvatsko kazalište”. *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1641, 14. II. 1917.
- “Hrvatsko kazalište”. *Narodne novine*, (Zagreb), god. 82, br. 139, 19. VI. 1916.
- “Hrvatsko kazalište”. *Novine*, (Zagreb), god. 2, br. 32, 9. II. 1915.
- “Hrvatsko kazalište”. *Novine*, (Zagreb), god. 2, br. 111, 13. V. 1915.
- “Hrvatsko kazalište”. *Obzor*, (Zagreb), god. 56, br. 320, 5. XI. 1915.
- “Hrvatsko kazalište”. *Obzor*, (Zagreb), god. 57, br. 90, 31. III. 1916.
- “Hrvatsko kazalište”. *Obzor*, (Zagreb), god. 57, br. 269, 26. IX. 1916.
- “Hrvatsko kazalište”. *Obzor*, (Zagreb), god. 58, br. 43, 14. II. 1917.
- “Ibsenova *Borba o prijestolje*”. *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1667, 12. III. 1917.
- “Ibsenova *Borba o prijestolje*”. *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1671, 16. III. 1917.
- “Ibsenova *Borba o prijestolje*”. *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1674, 19. III. 1917.
- “Iz hrvatskog kazališta”. *Hrvatska*, (Zagreb), br. 857, 11. IX. 1914.
- “Iz hrvatskog kazališta”. *Hrvatska*, (Zagreb), br. 862, 17. IX. 1914.
- “Iz hrvatskog kazališta”. *Hrvatska*, (Zagreb), br. 900, 31. X. 1914.
- “Iz hrvatskog kazališta”. *Hrvatska*, (Zagreb), br. 950, 2. I. 1915.
- “Iz hrvatskog kazališta”. *Hrvatska*, (Zagreb), br. 968, 25. I. 1915.
- “Iz hrvatskog kazališta”. *Hrvatski pokret*, (Zagreb), god. 11, br. 21, 27. I. 1915.
- “Iz proračunskog odbora”. *Hrvatska*, (Zagreb), br. 782, 16. VI. 1914.
- Izvještaj bana Levina Raucha o stanju i radu Narodnog kazališta u Zagrebu od godine 1870*. Zagreb, 1870.
- “Još o *Hrvatskoj*”. *Hrvatska njiva* 1 (1917), br. 11.
- Jurić Zagorka, Marija. *Kako je bilo*. Beograd: Izdavačka redakcija Zabavnog romana, 1953.
- Jurić Zagorka, Marija. “Što je moja krivnja?”. U: *Autobiografije hrvatskih pisaca*, priredio Vinko Brešić, 451-499. Zagreb: AGM, 1997.
- “Kazalište”. *Književni jug*, knj. 2, sv. 10-12, 15. XII. 1918.

- “Kazalište i umjetnost”. *Jutarnji list*, (Zagreb), god. 7, br. 2095, 6. I. 1918.
- “Književnost i umjetnost”. *Hrvatska riječ*, (Zagreb), br. 283, 28. X. 1918.
- “Književnost i umjetnost”. *Novine*, (Zagreb), god. 2, br. 257, 5. XI. 1915.
- “Književnost i umjetnost”. *Novine*, (Zagreb), god. 4, br. 35, 14. II. 1917.
- Krišto, Jure. *Hrvatski katolički pokret (1903. – 1945.)*. Zagreb: Glas Koncila; Hrvatski institut za povijest, 2004.
- Krizman, Bogdan. *Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*. Zagreb: Globus, 1989.
- Krleža, Miroslav. “Antantofil gospodin Bach”. *Plamen* 1 (1919), br. 12: 241-244.
- Krleža, Miroslav. *Dnevnik 1914. – 1917. Davni dani I*. Sarajevo: Oslobođenje, 1977.
- Krleža, Miroslav. “Đure Dimovića Baš Čelik”. *Književna republika* 2 (1925), knj. 2, br. 5: 223-233.
- Krleža, Miroslav. “Gospodin Bach. Dokument za historiju jugoslavenske drame”. *Plamen* 1 (1919), br. 8: 67-73.
- Krleža, Miroslav. “Jedan od hrvatskih govekarjov”. *Plamen* 1 (1919), br. 10: 151-158.
- Krleža, Miroslav. “Srbofil i znameniti borac protiv Beča gosp. Bach”. *Plamen* 1 (1919), br. 14: 68-70.
- “Ladanjska opozicija”. *Hrvatska riječ*, (Zagreb), br. 213, 19. VIII. 1918.
- “Laka služba”. *Hrvatski pokret*, (Zagreb), god. 11, br. 259, 5. XI. 1915.
- Lunaček, Vladimir. “Kultura i rat”. *Obzor*, (Zagreb), god. 55, br. 246, 6. IX. 1914.
- Lunaček, Vladimir. “Naši klerici i literatura”. *Savremenik*, (Zagreb), god. X, br. 5 i 6, lipanj 1915.
- Marjanović, Stanislav. “Kazališna cenzura, zabrane i progoni. O cenzuri i mehanizmu cenzorstva”. U: *Krležini dani u Osijeku 2002.*, 101-105. Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, 2003.
- Matijević, Zlatko. *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS 1919. – 1929*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 1998.
- Matković, Stjepan. *Čista stranka prava 1895. – 1903*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2001.
- Matković, Stjepan. *Izabrani portreti pravaša. Prilozi hrvatskoj političkoj povijesti*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011.
- Matoš, Antun Gustav. “Branku Dreksleru”. *Hrvatska sloboda*, (Zagreb), god. 3, br. 234, 15. X. 1910.
- Matoš, Antun Gustav. “P. Petrović i Demetrova nagrada”. *Hrvatska sloboda*, (Zagreb), god. 3, br. 131, 11. VI. 1910.
- Milčinović, Andrija. “Gjuro Dimović”. *Novosti*, (Zagreb), god. 11, br. 43, 13. II. 1917.

- Milčinović, Andrija. "Hrvatsko kazalište". *Novosti*, (Zagreb), god. 10, br. 268, 26. IX. 1916.
- Milčinović, Andrija. "Tri hrvatske premijere". *Hrvatska njiva* 1 (1917), br. 2: 34.
- "Nakon pola godine". *Novine*, (Zagreb), god. 4, br. 214, 20. IX. 1917.
- "Narodni dar Ivi Vojnoviću". *Obzor*, (Zagreb), god. 58, br. 257, 21. IX. 1917.
- "Novi intendant hrvatskog kazališta". *Ilustrovani list*, (Zagreb), god. 5, br. 3, 19. I. 1918.
- "O hrvatskom kazalištu". *Obzor*, (Zagreb), god. 58, br. 332, 5. XII. 1917.
- "O stotoj godišnjici Preradovićeve rodjenja". *Hrvatska*, (Zagreb), br. 2000, 18. III. 1918.
- Ogrizović, Milan. *Pedeset godina hrvatskog kazališta (1860. – 1910.)*. Zagreb, 1910.
- Okuka, Miloš. "Vladimir Borotha (1870. – 1932.)". *Hrvatska misao*, (Sarajevo) (2004), br. 30/22: 129-135.
- Parmačević, Stjepan. "Demetrova nagrada". *Pokret*, (Zagreb), god. 7, br. 138, 20. VI. 1910.
- Perković, Mirko. "Srpski autori na zagrebačkoj pozornici". U: *Hrvatsko narodno kazalište – zbornik o stogodišnjici 1860. – 1960.*, uredili Duško Roksandić, Slavko Batušić, 152-163. Zagreb: Naprijed, 1960.
- Pet godina hrvatskog kazališta 1909. – 1914*. Zagreb, 1914.
- "Petar Preradović". *Novine*, (Zagreb), god. 5, br. 61, 19. III. 1918.
- "Pokrajinske vesti". *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1966, 6. II. 1918.
- "Preradovićeve proslava". *Obzor*, (Zagreb), god. 59, br. 62, 19. III. 1918.
- "Problem nutarnje kolonizacije". *Novine*, (Zagreb), 31. III. 1915.
- "Proslava 60-godišnjice rodjenja Iva kneza Vojnovića". *Novosti*, (Zagreb), god. 11, br. 282, 10. X. 1917.
- "Proslava Preradovićeve stogodišnjice". *Obzor*, (Zagreb), god. 59, br. 53, 8. III. 1918.
- "Prosvjeta". *Hrvatska*, (Zagreb), br. 2146, 23. IX. 1918.
- "Prosvjeta. Europski rat i hrvatsko kazalište". *Hrvatska*, (Zagreb), br. 963, 19. I. 1915.
- "Prvi veliki uspjesi". *Hrvatska*, (Zagreb), 10. VIII. 1914.
- Radić, Stjepan. "Pravi uzrok današnjemu ratu i glavna zadaća novomu miru". *Hrvatska*, (Zagreb), 2. IX. 1914.
- Renouvin, Pierre. *Europska kriza i Prvi svjetski rat*, preveo s francuskog Nikola Berus. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2008.
- "Sa sveučilišne skupštine". *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1990, 6. III. 1918.
- "Sa sveučilišta". *Hrvatska riječ*, (Zagreb), br. 63, 9. III. 1918.
- Senker, Boris, ur. *Bibliografija rasprava i članaka. Kazalište u Hrvatskoj i Bosni*

- i Hercegovini 1826. – 1945.* Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 2004.
- Treščec, Vladimir. "O hrvatskom kazalištu". *Obzor*, (Zagreb), god. 58, br. 333, 6. XII. 1917.
- Treščec, Vladimir. "Utopljeno zvono i kritika". *Narodne novine*, (Zagreb), god. 77, br. 41, 20. II. 1911.
- "Uredništvu *Hrvatske*". *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1993, 9. III. 1918.
- Vodnik, Branko. "Moj jubilej. Refleksije o 25-godišnjici naučnog rada". *Jugoslavenska njiva X* (1926), br. 4: 142.
- "Vojnović". *Hrvatska riječ*, (Zagreb), br. 269, 9. X. 1917.
- Vojnović, Ivo. *Pisma Iva Vojnovića*, knj. 3, priredio Tihomil Maštrović. Zagreb; Dubrovnik: Nacionalna i sveučilišna knjižnica; Matica hrvatska, 2009.
- Vukelić, Zvonimir. "Ibler i Demetrović novi vodje hrvatske inteligencije". *Nos* (1917), br. 2: 36-38.
- Vukelić, Zvonimir. "Križa u hrvatskom kazalištu". *Hrvatska*, (Zagreb), br. 1540, 28. X. 1916.
- Vukelić, Zvonimir. "Narodni dar". *Nos* (1917), br. 6: 163-167.
- Vukelić, Zvonimir. "Naša teatralia". *Hrvatska*, (Zagreb), br. 962, 18. I. 1915.
- Vukelić, Zvonimir. "Nova era u hrvatskom kazalištu". *Nos* (1918), br. 7: 217.
- Wachtel, Andrew. "Culture in the South Slavic lands, 1914–1918". U: *European Culture in the great war: the arts, entertainment and propaganda, 1914–1918*, uredili Aviel Roshwald, Richard Stites, 193-214. Cambridge, New York, Oakleigh: Cambridge University Press, 1999.
- "Zagreb, 17. lipnja". *Obzor*, (Zagreb), god. 55, br. 166, 18. VI. 1914.
- "Zagrebačke novosti". *Novosti*, (Zagreb), god. 12, br. 64, 9. III. 1918.
- Zemaljsko-zakonski i vladni list za krunovinu Hrvatsku i Slavoniu, tečaj prvi, od 26. lipnja do 31. prosinca 1850.* Zagreb, 1851.
- Žeželj, Mirko. *Gospar Ivo*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1977.

SUMMARY

DRAMA REPERTOIRE OF THE CROATIAN ROYAL STATE THEATRE
DURING THE FIRST WORLD WAR

With the outbreak of the First World War, a new period in the history of the Croatian Theatre began and lasted until the end of the war. Along with the phenomena of that period, which had equally affected all segments of Croatian society, such as the general feeling of uncertainty caused by the warfare, mobilisation, death of close people, arrest of political *persona non grata* and the deterioration of living conditions, the situation at the Croatian Theatre was particularly influenced by the pressure of civil and military authorities on the theatre's editorial policy. The author's analysis of the theatrical repertoire at that time tried to get an answer to the question of how great the impact of the military authorities in the Croatian public life was, and also assayed to get a glimpse of the ideological character of the civil authorities in Croatia during the First World War.

Key words: the Croatian Theatre, the First World War, policy, censorship